

JONAS KLIMAVIČIUS

JONAS JABLONSKIS IR TAUTOS KALBA

ESMINIAI ŽODŽIAI: Jablonskis, jablonskiana, kalba, tauta, tautos kalba, tautinė kalbos funkcija.

1. JABLONSKIANOS KELIAI, ŠALIKELĖS IR BEKELĖS

Jonas Jablonskis (1860 12 30–1930 02 23) – mokslininkas kalbininkas, pedagogas gimnazijos mokytojas ir universiteto profesorius, visuomenės švietėjas, lietuviybės ir nepriklausomybės kovotojas, vertėjas, redaktorius. Daugelio dalykų pradininkas, ne vienos srities pagrindėjas ir autoritetas. Nepalenkiamas tiesos – ir mokslo, ir gyvenimo – ieškotojas ir kovotojas. Dar gyvas (pa)vadintas (rašomosios) kalbos tėvu, o iš tikrųjų – šiuolaikinės bendrinės atlietuvintosios kalbos ir pamatų klijėjas, ir sienų rentėjas.

Jablonskiana prasideda prie jo gyvos galvos. Arnoldas Piročkinas (2010: 1) mini apie 500 jos pozicijų. 60-metis pažymėtas Juozo Balčikonio straipsniu *Jablonskis ir mūsų šių dienų kalba*. J. Jablonskis čia vertinamas kaip „didelis kalbos tyrėjas“ ir „kalbos mokytojas“ (Balčikonis 1919–1920*: 155), bet konstatuojamas rezultatų trūknumas: „Mokyklose, kaip ir kitose tuo tarpu viešose įstaigose ir spaudoj, viešpatauja ta pati sudarkyta kalba, kažin koks žargonas, labai nutolęs nuo gyvos kalbos“ (Balčikonis 1919–1920: 156). Tuo po mirties paskelbtame straipsnyje aiškinama J. Jablonskio nuolatinio rūpinimosi laikraščių kalba prasmė: „jos netaisyklingumai gali užkrėsti visą tautą ir pagadinti jos kalbą“ (Balčikonis 1930: 167). Čia vėl kartojamas bendrasis vertinimas: „Jablonskis buvo ne tik didis mokytojas, bet ir didis

* Dalyko chronologijai literatūros nuorodose pateikiami pirmojo publikavimo metai ir perspaudo puslapiai.

mokslininkas“ (Balčikonis 1930: 168). Po metų apibūdinamas: „brangus ir kaip visuomenės žmogus ir kaip mokslininkas“ (Balčikonis 1931: 170).

Jo, paliegusio kūno, bet dar veiklaus darbininko, mirtis buvo netikėta, suvokta kaip tikra mokslo netektis. Tačiau įvairiapusiška – mokslinė, pedagoginė, kultūrinė, visuomeninė – veikla jau tada aiškiai suprasta kaip vertingiausio palikimo paveldas.

J. Jablonskio „seniai galvotas ir svajotas“ kalbos organas – bendrinės kalbos žurnalas *Kalba*, I t. 1 sąs. įdėjęs Rygiškių Jono straipsnį *Laikraštinės kalbos dalykai* (31–36), ten pat redaktoriaus Prano Skardžiaus vardu praneša apie „šio didžiojo kalbos žmogaus“ mirtį. Tais pačiais metais išeina 2 sąs. „A. A. Jonui Jablonskiui, bendrinės kalbos kūrėjui ir ilgamečiui (= ~iam) jos tobulintojui“. Jo didesnė pusė skirta pačiam J. Jablonskiui: Aleksandro Merkelio apžvalginis straipsnis, Respublikos Prezidento Antano Smetonos *Atsiminimų bruožai*, Prano Mašiot, Petro Avižonio, Motiejaus Pečiulionio ir Viktoro Vaičiūno atsiminimai, Juozo Bagdono ir Zigmo Kuzmickio pastabos, galiausiai trumpas, bet dalykiškas Petro Joniko *Jablonskio kalbos tyrimo charakteristikos bruožas* – klaidą „išaiškinti iš mūsų kalbos faktų (jos dėsnių)“ (Jonikas 1930: 63). Jaunam kalbininkui garbę daro tas patikslinimas skliaustuose – vis dėlto užčiuoptas ne koks primityvus analogijos metodas, o esminis – sistemos (dėsnių) principas. Tačiau tie skliaustai išduoda ir netikrumą, o kalbos tyrimo supratimas kaip klaidos išaiškinimo (tik?!) – nepagrįstai ir nelemtai siauras. Tačiau bene jo paties slapyardžiais – P. J. pasirašytas glaustas *Darbu pagerbkime didįjį kalbininką!* reikšmingas keliais atžvilgiais. Pirmiausia čia pabrėžiama, kad J. Jablonskis „dirbo visos tautos kultūros darbą, organizavo tam tikrą tos kultūros sritį ir ją ugdė. Jis kėlė ir kildino tas jėgas, kuriomis tauta auga“ (J. P. 1930: 64). O tautai primenama J. Jablonskio, „įkūnėjusios darbo dvasios“, paskutinių dienų žodžiai: „nėra ateities tai tautai, kuri nemoka dirbti“ (J. P. 1930: 65). Toliau parodomas kalbos tobulinimo ir ugdymo (arba šiuolaikiškai – kalbos kultūros) gyvybinis reikšmingumas: „Kalba yra didis kultūros gyvenimo veiksnys, be kurio neįmanomas tautos kilimas ir progresas“ (J. P. 1930: 65). Ir kad pirmoje šio darbo ir kovos fronto linijoje, kaip ir manė J. Jablonskis, yra laikraštis: „Juk laikraščio įtaka skaitytojams yra didžiausia. Iš jo jaunuomenė mokosi frazeologijos, stilizacijos, kalbos. Visa tai laikraštis, nuolat skaitomas, kalte įkala žmogui į galvą“ (J. P. 1930: 65). Ir tai baigiama skaudaus apmaudo išnašos žodžiais: „Šį str. buvau įdavęs vieno dienraščio redakcijai spausdinti. <...> atsakė, kad str. nėra šis aktualus; <...>“ (J. P. 1930: 65). Tiesa, po 10 metų *Gimtojoje kalboje* (!) P. Jonikas kalba apie J. Jablonskio analogijos metodą,

tačiau juk tai tinka – irgi ne visuotinai! – tik taisymams ir naujų darbų kūrimui, bet ne gramatikai, ir čia jau teisingai pažymi: „Didžiausias jo nuopelnas – lietuvių kalbos sintaksės (ret. mano – J. K.) kūrimas <...>“ (Jonikas 1940: 19). Nors ne visai aiškus, bet vis reikšmingas mokslinis – ir sukonkretinta rašybos teorija (Jonikas 1940: 18).

Neabejotinas dalykas, kad jaunesnės kartos atstovas P. Jonikas stengėsi duoti konkretesnius ir detalesnius vertinimus (nors jiems trūko nuoseklumo) negu J. Balčikonis.

Mirties metines gerokai plačiau žurnale *Archivum Philologiam* paminėjęs P. Skardžius vertinimą pradeda etiketėmis: „Jaunius su Būga yra buvę universalistai, o J-skis – eklektikas“ (Skardžius 1931: 325). Kalbotyros istorijoje tai negirdėta. Artimo laiko TŽŽ 1936 *eklektikas* – 1. „filosofas, nesilaikęs vienos sistemos, <...>“ (*eklektizmas* – irgi tik filos.), 2. „neoriginalus, neturįs savo kūrybinių pagrindų menininkas, poetas, publicistas“, *eklektiškas* „surinktas, pasirinktas, įvairių sistemų“. Visai pritrenkia tai, ką konkrečiai P. Skardžius eklektišku vadina: „Savo eklektišką pažiūrą J. J-skis jau 1901 m. šiaip dėstė: „Jisai (t. y. lietuvių kalbos vadovėlio sudarytojas) turi visą savo mokslą remti ant žmonių kalbos įstatymų, – – – (...)“ (Skardžius 1931: 325). Kas ir iš ko J. Jablonskio bendrinės kalbos teorijoje surinkta, sudurstyta, kas ne jo paties? P. Skardžius pats kitoje vietoje tai vadina „aiškia bendrinės kalbos programa“, o išvardijęs J. Jablonskio gramatikos (ir dar kelis kitus) darbus sako, kad jie „sudarė bendrinės kalbos pagrindą“ (Skardžius 1931: 329). Pareiškęs, kad „istoriškai lyginamuoju metodu jis nieko nėra tyręs“ (Skardžius 1931: 329–330), nesako, kam bendrinės kalbos gramatikai, juoba bendrinės kalbos teorijai to metodo būtų reikėję. Tačiau vėl kūliavirstis: „J. Jablonskio darbas <...> turi vis dėlto nemažos reikšmės ir bendrajam kalbos mokslui“ (Skardžius 1931: 331). Prieštaringsiau gal jau negalima...

Ištikimiausias J. Jablonskio mokinys ir bendražygis, ypač paskutinio penkmečio, ir nuosekliausias jo sampratos vykdytojas J. Balčikonis (jis ką daręs ar manęs kitaip, tai be viešų pareiškimų, juoba be kritikų) gana greitai parengė ir suredagavęs išleido *Jablonskio raštų* penkiatomį: 1 – *Visuomenės straipsniai* (1932), 2 – *Švietimo reikalai* (1933), 3 – *Rašybos dalykai* (1934), 4 ir 5 – *Kalbos dalykai* (1935 ir 1936). Tai per 47 m. pavarde, įvairiais slapyvardžiais ir slapyraidžiais, net visai be vardo skelbti straipsniai, surinkti iš įvairių laikraščių, taip pat gramatikų ir skaitinių knygų pratarmės, nespausdintos vadovėlių recenzijos. Rengėjo *Prakalba* baigiama tvirta viltimi: „Todėl Jablonskio reikšmė mūsų tautai ne mažės, bet per jo raštus nuolat augs“ (Balčikonis 1932a: X).

J. B. pasirašytas *Trumpas gyvenimo aprašymas* (XI–XXVIII) baigiamas glausčiausiu žmogaus apibūdinimu: „Visi vaikai išėjo į žmones. Turtų jokių nepaliko“ (Balčikonis 1932b: XXVIII). Penkiatomio gale yra minimų pavardžių rodyklė (249–258) ir J. Jablonskio taisomų kalbos klaidų sąrašas (259–280).

Būta ir tam tikro anstato bandymo. Kaip tik šio penkiatomio pagrindu, kaip pasisako pats autorius P. Skardžius, jo paties redaguotame žurnale *Archivum Philologicum* 1937 m. radosi, nors apžvalginis, bet tiriamasis ir vertinamasis straipsnis *J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba*. Kaip rodo ir pavadinimas, čia rūpi ne tik J. Jablonskio kalbinis palikimas, bet ir jo aktualioji, gyvoji dalis – paveldas, taigi – bendras balansas, o jame pasyvas kritikos druska kiek persūdytas, akcentus kartais nelogiškai sukeičiant: „jo eitis kelias ne tik taisytinas, bet ir toliau tęstinas“ (Skardžius 1937: 246). Prielaidų ir, žinoma, išvadų dvilypumas ar priešara reiškiasi pačia bendrąja samprata: pradeda nuo Eduardo Hermanno lietuvių bendrinės kalbos reikšmės bendrajam kalbos mokslui – turima omenyje jo 1929 m. studija *Die litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft* (Skardžius 1937: 245), lauki natūraliai dedukcinio išplėtoto teiginio, bet... lietuvių bendrinės kalbos gyvojo pamato teoretiko principų (pirmiausia!), nekalbant paskui jau ir apie jo gramatikas, ypač sintaksę, ir viso kūrinio taip pat gyvumą, vientisumą („sveikas, ne lopytinis padaras, lyg viena kalbos tarmė (...)“ III 109)“ kaip būtinybę (Skardžius 1937: 248), neįstengia suprasti kaip bendrinių (daugiskaita!) kalbų teorijos (bet ne vieno modelio!) ir jos nuoseklaus įgyvendinimo. Dar keista priešara: „laiku pasirodė J. Jablonskis, pirmas mokytas kalbininkas“, be to, „kaip reikiant susipažinęs su kitų kaimyninių tautų rašomųjų kalbų santvarka ir jų tobulinimo darbu“, atmeta „deduktyvinę apriorinę pažiūrą į rašomąją kalbą“, ima „vadovautis induktyvine aposteriorine pažiūra“ (Skardžius 1937: 250), iš aušrininkų garbingiausiosios gimtosios (su visais barbarizmais ir nevykiausiai gausiais naujadarais!) palaidos balos pagal mokslą – teoriją imasi kurti (nėsiwerčia liežuvis sakyti – tęsti) gyvą, vientisą, gryną bendrinę kalbą ir stailga – „J. Jablonskis, būdamas klasikas filologas, šiaipjau gyvenime (! – J. K.) lingvistiškai nėra tyręs nei vienos problemos“ (Skardžius 1937: 266). Tai ar ne aišku, kad P. Skardžiui kalbotyra – tik vidinė, sandaros aprašas?.. Betgi gramatikos – tai sandaros aprašas! Tikriausias ribotumas ir apgailėtinos prieštaros: „nulėmęs visą tolimesnį lietuvių bendrinės kalbos likimą“ (Skardžius 1937: 267) – ne mokslininkas...

Dešimtmečio proga rašytame straipsnyje P. Skardžius vėl žongliruoja etiketėmis, lyg savaime turinčiomis viską lemti: „klasikinis filologas, ne

grynas kalbininkas (lingvistas)“, „nuėjo ne abstraktaus mokslininko, bet realaus praktiko keliu“ (Skardžius 1940: 303), bet... vartotinus kalbos dalykus ėmė „grįsti <...> konkrečiais kalbos duomenimis ir iš tų duomenų išvestais kalbos dėsniais“, „nusipelnęs ir <...> pačiam grynajam mūsų kalbos mokslui“ (Skardžius 1940: 305).

Toks buvo I Lietuvos Respublikos (ATR – ne tik Lietuvos) laikų jablonskianos pamatas.

I sovietmetis, karo vokietmetis ir II sovietmečio stalinistinis I dešimtmetis – tuščia vieta, laimė dar, kad neapšauktas koku reakcionieriumi ar buržuaziniu nacionalistu. Sukaktuvininame straipsnyje Amerikoje, tiražuo-damas savo etiketinius vertinimus, P. Skardžius pasako ir vieną naujesnį: „siekdamas taisyklingumo ir aiškumo, jis pirmiausia bendrinei kalbai ieškojo visuotinių (ret. mano – J. K.), t. y. daugumos vartojamų ir su-prantamų, žodžių ar posakių“ (Skardžius 1950: 375).

1956 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto imtas leisti tęstinis mokslo darbų leidinys *Literatūra ir kalba* (kita dalykų eilė negu Instituto pava-dinimo!..) pradedamas direktoriaus Kosto Korsako straipsniu *Du įžymieji lietuvių kalbininkai. Keletas atsiminimų apie J. Jablonskį* – tai J. Balčikonio duoklė Mokytojui. Jų pirmas posk. – *Jablonskis visuomenės žmogus!* Pasku-tinis – *Jablonskio paleistų žodžių gausumas*, bet to gausumo parodo tik da-lelytę. Rimto užmojo ir reikiamo akademinio masto yra čia platus Bronės Vosylytės straipsnis *J. Jablonskio vaidmuo lietuvių literatūrinės kalbos istori-joje*, nors ne viskas aprėpta ir mažoka apibendrinimų. Turiningi ir dalykiš-ki Zigmo Žemaičio atsiminimai.

Tai – tarsi įžanga į svarbų jablonskianos etapą – Jono Palionio sudarytus J. Jablonskio *Rinktinius raštus* (t. 1, 1957; t. 2, 1959). Vilniaus universite-to Lietuvių kalbos katedros pasirašytoje *Pratarmėje* pažymima, kad „J. Jab-lonskio kalbinis palikimas turi didelę reikšmę lietuvių kalbos, literatūros ir apskritai lietuvių tautos kultūros istorijai“ (JablRR I 1957: 5). I tomą su-daro „svarbesnieji mokslo ir praktikos atžvilgiu J. Jablonskio lietuvių kalbos vadovėliai“ (5), nors griežta didaktikos prasme net 1922 m. Rygiškių Jono *Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija*, kad ir skirta (autoriaus ar leidėjo?) „vidurinėms mokslo įstaigoms“, bet „pirmiausia patys kalbos mokytojai“ vartos, kaip tikisi autorius, dar pridurdamas: „Kalbos m e t o d i k o s prašau iš manęs nereikalauti“ (JablRR I 1957: 183). I tomas pradedamas J. Pa-lionio studija *J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai* (Palionis 1957: 7–56). Aiškiai pasakomas tų „vadovėlių“ moksliškumas ir mokslinis reikš-mingumas: „1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatika“ didžiai reikšminga

dėl to, kad joje pirmą kartą lietuvių kalbos mokslė (čia ir toliau citatuose ret. mano – J. K.) buvo teisingai nušviestas literatūrinės kalbos ir tarmių santykis, <...>“, „net ir mūsų dienomis nereikalaujanti esminių patikslinimų literatūrinės kalbos bei normalizacijos programa“ (Palionis 1957: 23). Ypač iškeliamas J. Jablonskio sintaksės mokslas ir jo naujumas: „Iš gyvosios liaudies kalbos, tautosakos ir žymesniųjų rašytojų kūrinių vykusiai atrinktais pavyzdžiais, tų pavyzdžių su sisteminimu, lietuvių kalbos sintaksės dėsnių išvedimu, taip pat daugelio naujų gerų terminų nustatymu Jablonskis padarė gražią pradžią ligi tol beveik visiškai apleistam lietuvių kalbos sintaksės mokslui, be to, žymiai prisidėjo prie lietuvių literatūrinės kalbos sintaksės normų nustatymo bei įdiegimo, prie jos apvalymo nuo nereikalingų skolintinių konstrukcijų“ (Palionis 1957: 49). Į II tomą įveda J. Palionio apžvalginis, kartu ir vertinamasis straipsnis *J. Jablonskio kalbiniai taisymai* (Palionis 1959: 5–54). J. Jablonskis „iš pradžios savo raštų kalba beveik niekuo nesiskyrė“, bet paskui jis „iškyla jau kaip didelis lietuvių kalbos specialistas, kaip didelis autoritetas“ (Palionis 1959: 47, 49), turintis taisymų „metodą ir teorinius pagrindus“ – „remtis iš daugybės pavyzdžių išeinančiais „bendraisiais žmonių kalbos dėsniais“ (Palionis 1959: 52, 50). Tomo gale yra J. Palionio 83 *Pastabos* (519–532) ir taisomųjų kalbos dalių rodyklė (533–553).

1960 m. gruodžio 24 d. Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto surengtoje mokslinėje konferencijoje Kazio Ulvydo skaitytas pranešimas sutrumpintas paskelbtas *Lietuvių kalbotyros klausimų* IV t. (1961) pavadinimu *J. Jablonskis – lietuvių literatūrinės kalbos ugdytojas* (5–15 ir plati rusiška santrauka – 15–18). Pradžioje sakoma, kad „dažnai buvo vadinamas lietuvių literatūrinės kalbos tėvu, didžiausiu jos ugdytoju“ (Ulvydas 1961: 5), bet paskui – „ugdytoju ir net jos tėvu, kaip kartais buvo pasakoma“ (Ulvydas 1961: 10). Gana gausiai pritarpuotiems teigiamiems ir teigiamiausiems vertinimams kiek trūksta aiškesnio apibrėžtumo – kalbama tai apie „nuopelnus lietuvių kalbos kultūrai ir lietuvių kalbos mokslui“ (5), straipsnius „įvairiais kalbos kultūros, kalbos mokslo, visuomenės gyvenimo klausimais“ (8), apie J. Jablonskio „lietuvių literatūrinės kalbos ir lietuvių kalbos mokslo ugdymo darbą“ (9), „kūrybinę veiklą <...>“, skirtą „lietuvių literatūrinei kalbai gaivinti ir ugdyti, lietuvių kalbos mokslui kelti“ (5), tai apie „puikiai teoriškai pasiruošusį kalbininką“ (10), kurio gramatikos „iki mūsų dienų išlaikę, jei ne visuomet praktinę, tai bent teorinę ir istorinę vertę“ (11), nors svarbiausia – *Lietuvių kalbos sintaksė* apibūdinama kaip „nepaprastai reikš-

mingas gramatikos darbas“ (7), o jos autorius – „nepralengtas sintaksininkas“, „sintaksininkas t e o r e t i k a s“ (11). Mintis, kad „reikėtų išsamų monografinių tyrinėjimų“ (5), pasakyta 16 metų vėluojant ir savo įgyvendinimo laukė dar 16 metų.

Nors pavėluotai, bet reikšmingai J. Jablonskio 100-metį pažymėjo aukštųjų mokyklų mokslo darbų leidinio *Kalbotyra* V tomas (1962). Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros *Pratarmėje* sakoma, kad J. Jablonskis „paskelbė kalbos ugdymo m e t o d u s, atskleidė jos šaltinius“ (5), bet konjunktūriškai išlygaujama, kad jo kalbos ugdymo ir turtinimo kriterijus – „neigiamų svetimų įtakų nesužalota liaudies kalba“, jo metu buvęs vienintelis teisingas, gal jau per siauras (5). Be J. Palonio vedamojo straipsnio *J. Jablonskis ir dabartinė mūsų literatūrinė kalba* (7–12), J. Jablonskis plačiai parodomas kaip vertėjas ir vertimo specialistas (Dominykas Urbas), vaikų literatūros ugdytojas ir vertintojas (Vincas Auryla), žymus pedagogas (Magdalena Karčiauskienė). Aldonas Pupkis aptaria rankraštinį palikimą. Atsiminimų pateikia Juozas Balčikonis (naujų), Merkelis Račkauskas, Bronius Pranskus-Žalionis, Zigmas Kuzmickis, Marcelinas Šikšnys, Napalys Grigas, Juozas Lazauskas, Juozas Senkus. Jonas Palionis skelbia keliolika laiškų. M. Lukauskaitės sudaryta sovietmečio jablonskiana apima 48 pozicijas (įskaitant VPI *Tarybinio studento* ar Telšių *Komunizmo aušros*), 7 iš jų – J. Palonio, 3 – diplominiai darbai.

1961 m. pradėjusios eiti *Kalbos kultūros* 1 sąs. J. Jablonskiui dėmesio neparodyta, užtat K. Ulvydo vedamajame *Kalbos kultūros ugdymo uždaviniai* net 4 kartus minimas Leninas ir tai – vienintelė pavardė.

Tuo pirminių išvalgų ir paskui įvairių – ir studijinių, akademinių, ir rimtų proginių vertinamųjų – apžvalgų užtrukęs etapas jau gana aiškiomis gairėmis baigiasi.

1970 m. su plačiu užmoju savo jablonskianą pradėjo Arnoldas Piročkinas. Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus m. lietuvių kalbos sekcijos tarybos 1969 m. rugsėjo 22–23 d. surengtame teoriniame seminare buvo pagrindinis pranešėjas – tema *J. Jablonskio kalbos norminimo pagrindai ir principai*, kur daroma išvada: „kurdamas bei formuodamas lietuvių nacionalinę literatūrinę kalbą, suko jos vystymąsi teoriškai ir praktiškai pagrįstos sistemos kryptimi“ (Piročkinas 1970: 11). Tada ėmėsi nuoseklaus tiriamojo darbo. Pirmiausia – 1970 m. – buvo mokymo priemonė studentams lituanistams *J. Jablonskio seminaras* (pradedamas detalia J. Jablonskio gyvenimo faktų chronologija – 6–40) ir daugiausia mokytojams – apybraižos *Jono Jablonskio leksiniai taisymai* (1970) ir *Jono Jablonskio gramatiniai taisymai*

(1976). Paskui kyla į dvi toms monografijos lygmenį – *Prie bendrinės kalbos ištakų. J. Jablonskio gyvenimas ir darbai. 1860–1904 m.* (1977) ir *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas. 1904–1930* (1978). Įsidėmėtina J. Palionio išplėstinė recenzija (*Baltistica* XV (2), 1979, 159–163), kurioje dažni vertinamieji žodžiai *pirmasis, novatoriškas, visapusiškas, apibendrinti ir susintetinti*, bet, žinoma, ir *problemiškas, prieštaringas ir ginčijamas*. Iš abiejų pusių dar kai ką pridėjo ir paryškino Stasys Keinys savo recenzijoje *J. Jablonskio palikimo tyrinėjimai* (*Kalbos kultūra* 39, 1980, 61–67). A. Piročkinas sudarė ir parengė platų dokumentinės jablonskianos rinkinį – *Jono Jablonskio laiškai* (1985). Savo apybraižų mokytojams pagrindu parengė išsamesnę knygą *Jablonskio kalbos taisyms* (1986). Viską vainikavo 1987 m. daktaro (tuometinė – antroji) disertacija. Laisvėjimo metais skubėdamas paskelbė į *Jablonskio raštus* nepatekusių straipsnių, studijų ir neskelbtų laiškų rinkinį – J. Jablonskis. *Straipsniai ir laiškai* (1991).

Į talką stojus Aleksui Girdeniui praplėstas visas ir taip įvairus J. Jablonskio mokslinis paveikslas: „pirmasis iš lietuvių kalbininkų yra visapusiškai tyrinėjęs vienos griežtai apibrėžtos ir lokalizuotos šnektos sistemą. Tai aiškintina <...> ir tam tikru „įgimtu“ kalbos sistemingumo jausmu, kuris aiškiai pastebimas ir praktinėje kodifikavimo veikloje. Kalbos sistemingumas jam buvo bene svarbiausias, nors eksplicitiškai ir nesuformuluotas, normų atrankos kriterijus“ (Girdenis, Piročkinas 1978: 28). Sisteminimo kriterijaus iškėlimas ypač reikšmingas.

1982 m. *Kalbos kultūra* (šas. 42) išplėtė jablonskianos tematiką – tai Kazio Ulvydo vedamasis *Dėl J. Jablonskio pažiūrų į kalbą* (3–16) (apie jį – II sk.), Antano Lyberio *J. Jablonskis leksikografas* (16–20), Kazimiero Gai venio *J. Jablonskio veikla Terminologijos komisijoje* (20–24).

Ir šios apžvalgos rašytojas nuošaliai įsitarpavęs su savo J. Jablonskio (ir jo senų pirmtakų) samprata ir jo programos priminiu visuomenei (J. Klimavičius, *Amžinas bendrinės kalbos pamatas, – Bibliotekų darbas*, 1984 10 33–35).

Ir II Respublikos metais A. Piročkinas liko produktyviausias jablonskianos autorius.

Neabejotinai reikšmingiausia yra jo studija *Jonas Jablonskis – naujų žodžių kūrėjas*. J. Jablonskio naujadaros rezultatas be galo įspūdingas: „dabartinėje lietuvių bendrinėje kalboje (...) vartojama 610 J. Jablonskio žodžių. Be jų, esama 470 žodžių, kurie jo sudaryti, bet kalboje neįsigyveno: jų būta ne visai vykusių, atsirado pagaulesnių naujadarų“ (Piročkinas 2000, 10: 6). A. Piročkinas deramai – moksliškai! – pažymėjo didžiojo kalbininko 140-ąją sukaktį. Neatsiliko ir S. Keinys žurnale *Terminologija* (Nr. 8, 2001, 50–64) su straips-

niu 1901 m. Petro Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatikos“ kalbos mokslo terminai. Robertas Gedrimas pasireiškė nauja tema – Jonas Jablonskis ir lietuviškoji gamtotyros terminologija (*Gimtoji kalba* 2000, 12, 4–8). Ne be straipsnio būta ir šio rašto autoriaus (J. Klimavičius, *Ką Jablonskis padarė geografijai ir kas su tuo daroma*, – *Terminologija* 8, 2001, 7–27). Kalbos kultūra (sąs. 74, 2001, 3–8) pateikė tik J. Palonio straipsnį *J. Jablonskis ir dabartinė bendrinė kalba*, kuriame kartojama jo jau 1979 m. sakytą mintis – „pagalvoti ir apie akademinių visų Jablonskio raštų leidimą“ (Palonis 2001: 8).

Gausiai ir įvairiai atsiliepta į 150-ąjį jubiliejų. *Kalbos kultūros* 83 t. (2010) net 4 autoriai rašo apie J. Jablonskio gyvenimą ir visuomeninę veiklą (Eglė Lukėnaitė–Griciuvienė, Vytautas Landsbergis, Vitas Labutis, Giedrė Čepaitienė). Gana išsamūs 2 kalbotyros straipsniai – Vilijos Sakalauskienės *Jono Jablonskio leksikografinė veikla* (30–43) ir Reginos Koženiausienės *Jono Jablonskio dėmesys stiliui* (66–83). Yra ir smulkesnių temų. R. Koženiausienės straipsnis *Jono Jablonskio kalbos meilė, etika ir šiandiena* (*Gimtoji kalba* 2010, 12, 3–12) verčia dar vieną svarbų jablonskianos puslapį.

Daugiausia terminologijos požiūriu J. Jablonskis parodytas S. Keinio straipsnyje *Mintys apie didelį kalbininką ir terminologą Joną Jablonskį. 150-tų gimimo metinių proga* (*Terminologija* 17, 2010, 80–92).

Labai reikšminga ne proginė publikacija yra jaunosios kartos kalbininko zanavyko Arvydo Vidžiūno disertacinė knyga *Jono Jablonskio akcentologija* (1997) – J. Jablonskiui ne svarbiausio rašomosios kalbos dalyko išsamus tyrimas.

Gausiausias šiuo metu vėl A. Piročkinas.

Jo platus straipsnis *Erškėčiuotu keliu lydėjo kalbą į lietuvių mokyklą* smarkiai prašoka J. Jablonskio – pedagogo ir švietėjo – barą. Pagrindinis dalykas čia – lietuvių kalbos teisių atsikojimas ir jų įgyvendinimas per mokyklą, apgintos lietuvių kalbos atlietuvinimas – gryninimas, paties J. Jablonskio nelengvas įėjimas į lietuvių mokyklą, bendrinio varianto įdiegimas, jo vadovalių, žodynėlio, skaitinių rengimas. J. Jablonskis „labai puikiai suprato, kad mokykla yra pagrindinė institucija, kuri diegia gimtąją kalbą būsimoms kartoms. Kalbos ugdymas – tai didžiojo kalbos uždavinio tautai dalis“ (Piročkinas 2010–2011, 2: 11).

A. Piročkino straipsnyje *Dėl kurių ne kurių samprotavimų apie Joną Jablonskio kalbinę veiklą* gal be reikalo, nors iš tikrųjų ir ne primygtinai, teigiama, kad „Jablonskis buvo ne lietuvių bk (–bendrinės kalbos) tėvas, bet įtėvis ar auklė“ (Piročkinas 2010: 10). Ir neatrodo „kur kas keblesnis ir svarbesnis dalykas J. Jablonskio kalbinės veiklos vertinimo požiūriu – ar ji

buvo mokslinė, ar tik praktinė“ (10). Tai iš esmės jau po 90 metų pavėluotai keliamas klausimas. Dalykas svarbus, bet klausimo nebėra – lieka galioti 1922 m. Kazimiero Būgos – to, kuris P. Skardžiaus ir kt. keltas kaip J. Jablonskio priešybė, – parašytos tiesos: 1) J. Jablonskio morfologijos ir sintaksės raštai „turi ne tiktai mokslo, bet ir didelę praktikos vertę“; 2) J. Jablonskis – „vienatijis lietuvių kalbos sintaksės žinovas“; 3) Antano Juškos žodynui skirtas jo redaktoriaus J. Jablonskio aptarimas *Posleslovije* (lietuviškas vertimas *Baigiamasis žodis*, – Jablonskis J. *Straipsniai ir laiškai*, 1991, 95–145) „yra tam tikra žodyno studija“, svarbi ir dialektologijai (cit. pagal Piročkinas 2010: 10), o pastarąjį teiginį dar sutvirtino A. Girdenis su A. Piročkinu. Iš P. Skardžiaus žodžių, kad J. Jablonskis „yra nutiesęs pagrindus mūsų bendrinei kalbai, o a. a. K. Būga – kalbos mokslui“, tęskime – „ir mes, jų mokiniai, galime jų pradėtąjį darbą tik toliau varyti – <...>“ (Skardžius 1928: 578), aiški tik viena tiesa – jiedu buvę skirtingi. Kad kalbos mokslui pagrindus dėjęs K. Būga, tai vėlgi aišku tik viena – ne J. Jablonskis. Tačiau, jei garbės profesorius J. Jablonskis nedėjęs pagrindų kalbos mokslui, dar niekaip neišaina, kad pats nebuvo mokslininkas – juk aišku, kad bendrinei kalbai dėjęs mokslinius pagrindus ir kad jo lietuvių kalbos gramatikos aprašai atitiko to meto gramatikos mokslo lygį. J. Jablonskio vykdyto uždavinio K. Būga jau nė negalėjo imtis – vien dėl to, kad J. Jablonskis, pradėjęs net 17 m. pirmiau, bendrinės kalbos pamatus jau buvo padėjęs. Kadangi K. Būgai kalbos autentiškumo principas buvo šventas, tai prieštaro nebuvu, o priešingai – parama J. Jablonskio žygiui. Šitas P. Skardžiaus straipsnelis – *Del prof. J. Jablonskio „neklaidingumo“* – yra replika į du Stasio Dabušio išsišokimus prieš J. Jablonskį, kur P. Skardžių „už skirtingesnes pažiūras“ klastingai „nenupešnytai aukštai keldamas“ taip jį supriešina su mokytoju, kad „turėsiąs netrukus braškėdamas griūti visas J. J.-skio pastatytas kalbos rūmas“ (Skardžius 1928: 578). Taigi P. Skardžius užgesino S. Dabušio provokaciją. Jis dar primena ir savo ankstesnius – 1927 m. – žodžius: „Taip pat negirtinas daiktas yra, įstebėjus vieno kito, gerokai įsidirbusio žmogaus, klaidą, tuojau tą žmogų nieku versti ir pačiam už jį didesniu dėtis“ (Skardžius 1928: 579). P. Skardžiaus sąžiningumas asmeniui – J. Jablonskiui ir S. Dabušiui – neabejotinas. Panašiai daug vėliau – 1973 m. – yra nutildęs Leonardą Dambriūną (Piročkinas 2011–2012, 3: 4; tik citata ir jos nuoroda netiksli). Jautėsi už tuodu didesnio masto, be abejo, pagrįstai. Ar ir už J. Jablonskį? Ko blogo, save matavosi nuo milžino – mokytojo! – pečių, o ne nuo žemės.

Nori nenori reikia plačiau sustoti ir prie jablonskianos šalikelių.

Savo *Lietuvių kalbos žodžių daryba* (1943) P. Skardžius tikrai pranoko mokytoją. Bet paradoksas – žodžių darybos teorijos nesukūręs J. Jablonskis sukūrė per 600 ir dabar vartojamų naujadarų. Ir jau ne paradoksas, o P. Skardžiaus kalbinės mąstysenos ir būdo yda, kad net gyvenimo saulėlydyje neįstengia suprasti, jog jo *keliauninko* gynimas veda į šalikelę, ką iškart suprato J. Jablonskis subtiliai ironiškai paerzinęs nesamais *riešutauninku* ar *mergauninku*, t. y. nurodė *keliauninko* nebūdingumą – juk, susiprask, būdingas *keliautojas*. P. Skardžiaus 1926–1927 m. *Kalbos mažmenų* serija pradama nuo *Bendrų pastebėjimų* – tam tikrų principų, bet padrikai padaug-žodžiaujant ir be reikiamo loginio ir terminologinio aiškumo (todėl mano čia nesiryžtama persakyti, o cituojama): „Mūsų literatūrinė kalba yra tiesioginė betarpiška šnekamosios kalbos išvada, imama plačiausia prasme, kitaip sakant – tai yra visų tarmių (visur ret. – P. S.) summa summarum, tik, žinoma, su tam tikru pagrindu. Todėl nieku būdu negalima paniekinti tų tarminių kalbos duomenų, kurie rašomąją kalbą gali tik gaivinti, turtinti, ne susinti“ (Skardžius 1926: 26). Pabaiga – būgiškos gaidos! Serijos dalis – 5. *Priesaga -auninkas* – to principo dedukcija, bet prireikia ir reiškinių istorijos. Ji sunki: „vieni iš jų yra visai slaviškos kilmės, o kiti yra slaviškais pavyzdžiais sudaryti arba (ret. mano – J. K.) tiesiog lietuviško kilimo“ (Skardžius 1927: 46). Duoti atsakymą su *arba* – tai nėra uždavinio sprendinys. Ir toliau – nieko aiškiau: „Bet aš manau, kad tokiems daiktavardžiams susidaryti, kaip *drąsauninkas*, *kariauninkas*, *keliauninkas*, *smarkauninkas*, *ūžauninkas*... ne visuomet yra reikalinga slaviška įtaka; jie, rodos (ret. mano – J. K.), gali ir savarankiškai būti sudaryti iš bendratinio veiksmažodžių <...> liemens ir priesagos *-ininkas*; <...>. Bet antra vertus, kad ir būtų kiek veikusi slaviška įtaka panašių žodžių sudarymą, tai vis dėlto jie varyti lauk iš rašomosios kalbos būtų kiek perdrąsu, nes, viena, tos rūšies žodžių jau yra senuose mūsų raštuose; antra, jų nemaža yra ir gyvoje kalboje; trečia, kai kurių tokių žodžių sudarymas gali būti pateisinamas ir savo pavyzdžiais“ (Skardžius 1927: 49). P. Skardžiui visai neatėjo į galvą, kad tam yra taip pat *keliautojas* ir *keleivis*, tarmėse – ir *keleivinis*, raštuose – ir *kelion(in)inkas*. Pirmiausia, kodėl P. Skardžius nemini K. Būgos – ar ne todėl, kad K. Būgos tiesmukai neteigiama *keliauninko* esant lietuviško: „Kas do klaida tūno žodyje *keliauninkas*, mūsų kritikas (S. Dabušis, pasirašęs slapyvardžiu Du dobilai, penki lapai) nesiteikia skaitytojams paaiškinti“ ir reiškia nusistebėjimą dėl S. Dabušio tikrai nevykusio taisymo: „Žmonių žodis *keliauninkas* reikias pakeisti kaltiniu *kelion(i)ninku*“; nors pabaigoje primena: „Be *keliauninko* ir *keleivio* Lietuvo-

je pažįstamas yra dar ir *keliautojas*: <...>“ (Būga 1922: 66). Tik 1973 m. P. Skardžius prisimena, bet... apverčia: „Visai nenagrinėdamas šios priesagos darinių darybos, K. Būga pirmas nurodė, kad šalia *keliautojo* ir *keleivio* lietuvių kalboje jau nuo seniau plačiai vartojamas ir *keliauninkas* (...)“ (Skardžius 1973: 555). Tiesa, dar ne taip seniai tas *keliauninkas* buvęs oficialus susisiekimo žodis – terminas, pvz.: *Tarifas keliauninkams įvestas liepos 1 (14) d. 1910 m.; keliauninkų pervežimas* (*Šviturys*. Kalendorius – [literatūros] almanachas, 1911, 269 (ten jau ir *pravažiavimas* 270), nors yra ir *važiuotojas* 279 (iš gyvosios kalbos!). Ir visai neseniai rimtos kelionių knygos vertime vėl dar *keliauninkas* pirmas ir dažniausias (H. Melvilis, *Enkantados. Kelionė po Europą ir Levantą*, vert. O. Armalytė, Vilnius: Mintis, 1987, 4, 16, 22, 30, 41, 46, 84, 93), o *keliautojas* retesnis (6, 23, 77). Štai toks „turtinimas“... Gyventojų miške knygos vertime – tikra maišalynė: koks vaikščiotojas po mišką – retai *vienišas klajoklis* (H. D. Toro, *Voldenas, arba gyvenimas miške*, vert. R. Pavilionis, Vilnius: Vaga, 1985, 188), čia pat jis *svajingas keliauninkas* (p. 188), dažniausiai – reikšmingas *keliautojas* (15, 162, 163, 206, 215, 234); tikras keleivis – čia retai *keleivis* (174) arba bent *keliautojas*, o dažniausiai – *keliauninkas* (251) (= *keleivis*), ankstyvieji *paukščiai keliauninkai* (219) (= *keleiviai*), žąsys – *pavargėlės keliautojos* (221) (= *keleivės*). P. Skardžiui dedant gyvinimo ir turtinimo pastangas, o nepaisant autentiškumo ir duomenų būdingumo, mums randasi kitas rūpestis – gryninimo, diferencijavimo ir norminimo.

P. Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių daryboje* (1943) veltui ieškotume senųjų raštų žodžių *kariautojas* (ir J. Jablonskio), *keliautojas*, *kekšautojas*, taip pat *kekšininkas*, *kerštininkas*, *burtininkas*, *drąsininkas*; yra tik *smarkininkas*. O *-auninkų* – dar daugiau negu 1927 m. Darybos būdų, sinoniminių darinių ryšių – lyg nebūta... Dabar, žinoma, pradedama be istorijos, be nuoseklumo – nuo tų „lietuviškų“, tik paskui imamas „ištisu slaviškų“ (Skardžius 1943: 148), o anie gali atrodyti „būti sudaryti slavybių pavyzdžiais“, bet „tai nebūtinai dalykas: šie žodžiai lengvai gali būti mūsų pačių sudaryti <...>, kaip ir *keikininkas*, *mušininkas*, *plėšininkas* (Skardžius 1943: 149). Fonetiškai galima formą paaiškinti kaip lietuvišką, bet fonetika čia nėra joks darybos veiksnys, todėl išvada – „dvi darybinės galimybės, savoji ir svetimoji, tarp savęs yra labai susipynusios“ (Skardžius 1943: 150) – konstatuoja tik ryšio faktą, bet ne kilmę ir priežastį. Taip ir po pusšimčio metų: „galėjo skatinti ir atitinkami lenkų kalbos vediniai su *-ownik* (Ambrazas 1993: 145). Jei dalyko istorija tvirtai nepaaiškinama, dalykas viena koja šlubuoja... Panašia fonetika P. Skardžiaus aiškinamas ir *baudžiauninkas* (ir *baudžiauniņkas*; bet nei LKŽ I₁ 1941,

nei LKŽ I₂ 1968 tokio kirčiavimo varianto neliudija) < **baudžiaiv-(i)ninkas* (: *baudžiava*), bet visai nesvarsto, kad gali būti iš *baudžiáuti* „baudžiaivą eiti“ Vaškai, Gruzdziai (LKŽ I₂ 1968). P. Skardžius sakosi „nuošaly <...> palikęs <...> akcentologinį nagrinėjimą“ (Skardžius 1943: 11), nors čia gal jo aiškinimai būtų padėję – dažnas variantas *-auniñkas* (greta *-áuninko*) lyg kiek ir remtų, nors tik šiuo požiūriu, darybos lietuviškumą. Kirčiavimas nesužiūrėtas ir po 50 metų – ir *keliaunỹkas* (Ambrazas 1993: 145 – su nuoroda į P. Skardžių, nors šio yra ir *keliauniñkas*), ir *keliaũnykas* (Ambrazas 1993: 228), o žodžių rodyklėje – tik *keliaunỹkas* (Ambrazas 2000: 271). Kiek aiškumo gal duotų ir variantų *-auninkas* / *-aunykas* arealinė analizė. Svetimų ir lietuviškų (?) darinių paralelės gana iškalbingos: *vajauninkas* – *kariauninkas*, *vandrauninkas* / *vendrauninkas* – *keliauninkas* (net *keliaunyikai*, *kelelio vandraunyikai* LKŽ V 1959, daina), *čerauninkas* – *burtauninkas*, *lėbauninkas* ir *latrauninkas* – *ūžauninkas*, *štukauninkas* – *juokauninkas*; iš daiktavardžių – *pulkáuniñkas* / *pulkaunykas* – *pulkininkas* (jau Konstantino Sirvydo!), *pirmaunykas* – *pirmininkas*. P. Skardžius trumpai – net be paralelizmo ar ryšio – pasako, kad priesaga *-auna-* – *didžiaunas*, *kariaunas*, *kekšaunas*, *linkaunas*, *žiūraunas*, *kaštaunas*, *talkaunas*, *vajaunas* ir kt. yra slaviška (Skardžius 1943: 293) – čia jau fonetikos lietuviškumui neranda. Ir kt. – tai pirmiausia *vandraunas* / *vendraunas* – *keliaunas*, toliau *štukaunas* – *juokaunas*, *buvaunas*, *kerštaunas*. Taigi čia visam šiam klausimui reikia studijos.

J. Jablonskio analogija – pagal sistemą, jo indukcija (pripažinta jam P. Skardžiaus). P. Skardžiaus analogija – pagal vartoseną (net svetimo modelio!), o jo – dedukcija (jo paties – kalbant apie J. Jablonskį – nupeikta).

O norminimas nelaukia. Tačiau tik 1973 m. P. Skardžius prisimena 1922 m. K. Būgos mintį ir ja paremtą J. Palionio nuomonę, kad „literatūrinės kalbos reikalui parankesni ir teiktinesni plačiau gyvojoje kalboje vartojami žodžiai *keliautojas* ir *keleivis* (Palionis 1959: 531) ir Vinco Urbučio priesagos *-(i)auninkas* vedinių vertinimą – „literatūrinėje kalboje <...> paprastai suvokiami kaip dialektizmai“ (LKG I 1965: 333). Dabar P. Skardžius mano („man vis dėlto rodos“), kad *kariauninkas* ir *keliauninkas* „be jokios sunkenybės gali būti vartojami raštų kalboje (ret. mano – J. K.), jei ne kaip norminės lytys, tai bent kaip tam tikri būdingi semantiniai variantai“ (Skardžius 1973: 555) – *kariauninkas* „mėgstantis su kuo kariauti, karingas žmogus, kariautojas“, o *keliauninkas* – „gali būti pravartus kaip *keleivio* ir *keliautojo* sinonimas“ (Skardžius 1973: 556). Dž tikrai palikti tik šiedu *-auninkai*, tačiau su tuo galima sutikti tik dar aiškiau konstatavus iš esmės vartosenoje įvykusią sinonimų (semantinių variantų) diferenciaciją. Pirmiausia priesagų *-tojas* ir

-ėjas vediniai, galintys turėti ne tik paprastą – transpozicinę reikšmę (iš daugiareikšmių veiksmažodžių – reikšmes), turi būti išimti iš savo veiksmažodžių lizdų ir aiškinami (ne tik *kariautojas*, bet ir *nukariautojas*, *užkariautojas*). P. Skardžius, minėdamas DŽ aiškinimą – „kas mėgsta kariauti, kariautojas“, užmiršta (?) pateiktą teisingą stilistinę pažymą *menk.*, tačiau jį vykusiai plečia – „mėgstantis su kuo kariauti, *k a r i n g a s ž m o g u s*, kariautojas“ (Skardžius 1973: 556, 555). Bet sinonimas *kariautojas* aiškinyje juodu kaip tik suplaka. *Kariauninkas* „kariautojas“ yra dar *arch.* ir *tarm.*, taigi bendrinei kalbai t o k s visai nereikalingas. DŽ₂ 1972, ₃ 1993, ₄ 2000 ir *kariauna* – 1. *menk.* „kariautojai, karo klika“ (DŽ₁ 1954 buvo 1. „karinė klika“, 2. *psn.* „kariuomenė“). Bet žinomoje senovėje (ir lietuvių, aisčių, ir vikingų, ir kazokų) *kariauna* buvo ne reguliarioji *kariuomenė* (*karias*, *karia*), o susiburiamas žygių ir antpuolių būrys ar pulkas, kurio tik pagrindą sudarė kariai, nors patys ūkininkai, o jie vedėsi savo šeimynykščius ir vergus. Taigi ir mėginama tuos pusiau *karius* vadinti *kariauninkais*: *tapo konungo kariauninku* (*Egilio saga*, vert. S. Steponavičienė, Vilnius: Vaga, 1975, 12). Leksikografams dar vienas riešutėlis.

Keliauninko vietos sinonimų būryje P. Skardžius net neieškojo – taip DŽ₁ 1954 labai ydingai aiškino sinonimais – „keliautojas, keleivis“; o *keleivis* – „keliautojas, keliauninkas“. *Keleivis* aiškinamas DŽ₂ 1972 – „kas vyksta kuria nors susisiekimo priemone arba pėsčias; keliautojas, keliauninkas“, DŽ₃ 1993 trumpiau ir be čia nereikalingų sinonimų – „kas vyksta kuo ar pėsčias“. Aiškinimo žodis *vyksta* atskiria *keleivį* nuo paprasto *ėjėjo* ar *vaikščiotojų* – *vykti* 1. „eiti, keliauti, leisti į kelionę“ DŽ₁ 1954, o DŽ₂ 1972 – be *eiti*: „leisti į kelionę, keliauti“. Taigi ir *keleivį* reikėtų susieti su *keliu* ir *kelione*. Nors jau daug metų epidemiškai pasileista *keliauti* vos koją kur kėlus (žr. Klimavičius 1983: 9–50), bet iš tikrųjų būtinas didesnis tikslas, prieranga ir pagal liaudies etiketą – namiškių atsisveikinimas, tai ne kasdienius namų žygius apsieiti, nuolatos paprastai kur pasisiekti – į lauką, ganyklą, pas kaimyną, į vakarėlį, savo miestelio turgų ar bažnyčią. DŽ₁ 1954, ₂ 1972, ₃ 1993 *kelionės* sinoniminis aiškinimas – „keliaavimas“ – labai nepakankamas, iš esmės tautologinis, tačiau jį taiso iliustracijos, ypač tokios: *ruoštis į kelionę*, *lydėti kelionėje* DŽ₂ 1972, *taisyti, rengti į kelionę* DŽ₃ 1993 ir prk. *žemės kelionė*, *paskutinė kelionė* DŽ₂ 1972, ₃ 1993, t. p. *kelioninis* (*k. maišelis*, t. y. *kelionmaišis*), *kelionlapis* (žr. *kelialapis*), *kelionpinigiai*. Čia pridėta ir *kelias* 3. „kelionė“: *kelyje nelaimė atsitiko, keliui pašaro įsidėk* DŽ₁ 1954. *Keliautojas* nuo *keleivio* pirmiausia skiriasi tikslu – pasiekti ką toliau – plataus pasaulio, pamatyti nematyta, patirti,

ištirti, nežinoma atrasti. Bet tai ne tautų *kraustymasis* su visa manta, nors kur nukeliavus galima ir negrįžti, o pasilikti, kurtis. *Keleivio kelionė* konkrečiai, aiški – į ten ir ten, *keliautojo* – į nežinią ir per nežinią.

Keliauninkui, beje, kaip daugumai *-auninkų*, būdingas tiesiog *p o m ė g i s*, užsidegimas *keliauti* be didesnių, rimtesnių, aiškesnių tikslų – DŽ₃ 1993 aiškinimas – „kas daug ar toli keliauja“ – gana įmanomas. Pasakų laimės vaikas, dainose – net jo žirgelis – tai *keliauninkai*. Čia jau anaip tol ne netikėtai kyla *keliauninko* ir *turisto* (t. p. *žygeivio*, *žygininko*, *žygovo...*), *keliauti* ir *turistauti* (gal dar niekur nefiksuotas) sinonimijos diferencijavimosi reikalas, nors jau senokai bandytas pradėti (SinŽ 1980).

Visai pagrįstai *kelionininko* jau DŽ₃ 1993 nebėra.

Buvo du J. Jablonskio iš savo studentų sėkmingai parinkti būsimi kalbininkai – Pranas Skardžius ir Antanas Salys. Telšių gimnazistui A. Saliui, įtikėjusiam raštų kalbos gerumu, naujas mokytojas Matas Untulis, buvęs Jono Jablonskio klausytojas, „aiškino, kad „ne viskas, kas knygoje parašyta, yra taisyklinga ir gera; kad reikia žiūrėti gyvosios žmonių kalbos – kaip žmonės kalba; kad pvz. Jonas Jablonskis lietuvių kalbos taisyklingumą ir vartoseną kaip tik grindžia žmonių kalbos taisyklėmis“ (iš pokalbio su Saliu). Tada jis ir apsisprendęs kalbotyrą studijuoti.“ (Jonikas 1979: XVIII). A. Salys atskirais straipsniais yra pagerbęs Antaną Baranauską, Kazimierą Jaunių, Adomą Dambrauską-Jakštą (2), K. Būgą (3). O apie J. Jablonskį tokio nėra (P. Skardžiaus – 7 ir dar 1 recenzija). Bet jo *Bendrinės kalbos* tome dažniausiai minimas J. Jablonskis (ir Rygiškių Jonas, P. Kriaušaitis), vis pagarbiai, nors dalykiškai (III sk. bus parodytas ir A. Salio dėmesingumas J. Jablonskio *credo*).

Ir metams praėjus po 150-mečio A. Piročkinui *Apie Jablonskį kalbėti niekada ne vėlu* (Piročkinas 2011–2012). Čia rėpiama daug, kai kas tik paviršium užgriebta, pavyzdžiui, dėsnių ir analogijos jaunagramatikų samprata. Vertinant kai kuriuos J. Jablonskio taisyms labai prasikiša ir lengvos rankos pastraipos. Kur J. Jablonskis, būtino reikalo verčiamas, o kartais visai be jo, paskubėjęs ne kelią varė, o bekele perbėgo, užuot dabar jį tiesus, iš inercijos probėgšmais, baksnojant kartojama mintys be duomenų visumos ir jų išsamaus tardymo. 1904 m. J. Jablonskis supeikęs *sieki*, žmonių kalboje nebūtą – esąs tik *sykis* „kartas“ iš *siekti* – kaip *liežti* – *lyžis*, *laužti* – *lūžis*, *augti* – *ūgis* (Piročkinas 2011–2012, 22: 4). Bet balsių kaitą laikyti geležiniu dėsniu labai netikslu – ji tai yra, tai ne. Štai greta žmonių kalbos balsiakaitos formų *išlyžis* 1. „tarpupirštis, plaukikų paukščių kojų plėvė tarp nagų“ Upyna, Užventis, Surviliškis, Salamiestis, Subačius, Pandėlis, t. p. K. Sirvydas, P. Ruigys, *išlyžė* Saugos, *išlyža* Žemaičių Kalvarija,

Šiauliai – yra taip pat žmonių kalbos išliežis Skuodas, Mosėdis, Salantai, Kalnalis, Tverai, Gegrėnai (t. y. žemaičiai), t. p. F. Kuršaitis (LKŽ IV 1957). Ir *siekis* yra K. Jauniaus, A. Juškos, 2. „sieksnis“ M. Miežinis, 3. „siekimas ranka“ A. Juška, t. p. *krano siekis, patrankos siekis* (LKŽ XII 1981) – *tikslu* nepakeičiami! Yra *driekis* (: *driekti*) Gegrėnai (LKŽ II₂ 1969), *pliekis* (: *pliekti*) Grūžiai, Skaisgirys (LKŽ X 1976). Iš *sriegti* turime ir *srygis*, ir *sriegis* (norma), tik *sriegas* (žmonių kalbos), dar *sraigė* / *sraigis* / *sraigtis* ir K. Jauniaus padarytas *sraigtas* (LKŽ XIII 1984). Iš *sieti* – ir *sija*, ir *siena*, *sielis*, *siėtas*, ir *saitas* (LKŽ XII 1981). Labai trumpai dar reikia paminėti: *augti* – ir *ūgis*, ir *augis*, ir *ūglis*, ir *auglys* (šiedu skiriasi reikšmėmis); *auti* – ir *autai*, *aūklė*, *auklas*, *aulas*, ir *ulė* „gulstinis dūmtraukis“ (sin. *batas* 3.); *kliūti* ir *kliautis* – (ir *kliautis* / *kliaudis* / *kliauda*), ir *kliūtis*; *lūžti* – ir *laužas*, ir *lūža*, *lūžtvė* (ir *lūžis* veikiau iš *lūžti*, o ne *laužti*); *pjauti* – ir *pjūvis*, *pjūtis*, *šienapjūtė*, ir *pjaunis* / *pjaunys*, ir *pjovis* / *pjova* / *pjovė*, *šienpjovys*; *skliausti* – ir *skliaustas*, *skliautas*, ir *skliutas*; *spausti* – ir *spūdis*, *spūda*, ir *spauda*; *šaukti* – ir *šūkis*, *šūksnis*, *šūksmas*, ir *šauksmas*, ir *šūkolas*, ir *šaukola(s)*, ir *Šuklys*, *Šukliai*, ir *Šauklys*; *šliaužti* – ir *šliužas*, ir *šliaužlys*; *traukti* – ir *trūkis* „traukinys“, ir *traukinys*, *trauka*, *traukis*, *trauksmas*. Gyvojoje kalboje įsismaginus balsių kaita kartais išeina už semantinių – suprantamumo – ribų (*ulė*, *trūkis*), atsiranda keisto homonimiškumo pavojų: *maigūnas* (: *miegoti*), *šaūtas* (: *šusti*), *sodyba* (: *sėdėti*), nesuprantamumo: *paūdėti* (: *paausti*), *ūdė* (: *austi*), *ūdis* (: *austi*). Bendrinėje kalboje tai nepriimtina ir jau nepakenčiamas: linus *brukti* – *bruktuovė*, *bruktuvas*, *priebrukas*, išbruktą linų pluoštą ar galvenas *braukti* – *braukčiai*, *brauklys*, *brauktuvai*, *brauktuvas*, nors lieka įprastesnis *brūklys* (: *braukti*), o ne *brauklys*, lieka (net etimologizavimo reikalinga) *bruknė* (: *braukti*) – kaip ir *sodyba*, nes ir variantas *sėdyba* (arch. tiesiog *sėdėjimas*) jau ne ką aiškesnė – šitokio *sėdėti* „nuolat gyventi, būti (kur)“ bendrinėje kalboje jau tik liekanos – (*kalėjime*, *namie*, *antrus metus toje pačioje klasėje*, *be darbo*, *be reikalo*) *sėdėti*. Paties J. Jablonskio 1915 m. gyvas balsiakaitinis variantas *dėmėdavosi kalba* (JablR I 1932: 188) jau seniai bendrinėje kalboje yra anachroniškas.

Seniai pareikštas nepasitenkinimas vediniais be kaitos: „kaip šalia *jausti* yra *pojūtis*, taip šalia *augti* turėtų būti *prieūgis*“ (Piročkinas 1970: 10). *Prieūgis* jau pateisintas, nes yra ir *augis*, be to, reikia žiūrėti reikšmės – *prieūgis* būtų „ū g i o priedas – kaip *priesvoris* „svorio priedas“, o *prieaugis* yra „p r i a u g i m o dydis“. *Pojūtis* yra iš *pajusti* (jyslėmis!). Tiesa, K. Sirvydo *pajautai* – 2. „pojūtis, jutimas“: *penki pajautimai*, *penkios pajautos* (Clavis Germa-

nico-Lithuana (~1673–1701) I 729), *klausos pajautos* LRKŽ (LKŽ IX 1973) niekada nebuvo bendrinės kalbos faktas. Teisingai pasuko A. Baranauskas – *pajautą* susiejo su (*pa*)*jausti*, plg. *jausmas* ir *nuojauta*, *priejauta*, *atjauta*, *užuojauta*. Ilgai vartoti *jutimai* užleido vietą *pojūčiams*, taip ir *pajautos* patogesnės už *pajautimus*. Negi neskiriam fizinių *šalčio*, *alkio pojūčių* nuo *dvasios pajautų* – *grožio*, *laisvės*, *visų žmonių broliškumo*, *tapatumo*, *šventų*, *gilių* ?!. Skiriam seniai – *pajauta* „pajautimas, jausmas“ LKV 1950, knyg. „kas pajaučiama, jausmas“ DŽ₁ 1954, knyg. „jausmas“: *Širdis apsqła, tūks-tančiai pajautų pabunda* DŽ₂ 1972 (ir vėlesni leidiniai). Skiriasi *potyris* ir *patirtis*, *požiūris* ir *pažiūra*, *pokrypis* ir *pakraipa*, *poreiškis* ir *paraiška*, *postūmis* ir *pastūma*. Ir nėra per daug. Tik nereikia *pajautos* tapatinti su *jausmu* – plg. *veiksmas* ir *poveikis*, *įveika*, *sąveika*, *juoksmas* ir *pajuoka*, *išjuoka*, *plūsmas* ir *poplūdis*, *išplūdis*, *perversmas* ir *pervarta*...

Kai kas sapnavo *styprij*, bet tada gal ir ne sapne kam nors gali rasti *styp-rus* (ypač *styprij*).

A. Piročkinas nesvarstydamas pritaria J. Jablonskiui – balsių kaitos atsisakymas (ar nebuvimas) ardytų sistemą, bet „jaunagramatikų absoliutinį dėsningumą“ (Piročkinas 2011–2012 22: 4), remdamasis J. Palioniu (ir latvių enciklopedija), laiko klaida, paskui pavyzdžiais – *mokytøjauti* ir kt. – parodo, kad „dėsnių absoliutinimas“ (Piročkinas 2011–2012 1: 4) pakenkė ir J. Jablonskiui. Tokių prieštaravimų sau gal nebūtų likę prisiminus, kad čia reikiamą pataisą padaręs šiaip ištikimas J. Jablonskio mokinys J. Balčikonis – nuolat pabrėždavęs būtiniausią ištikimybę tikriems gyvosios kalbos faktams (ryžtingiausiai pasakęs vienoje gyvoje diskusijoje: „Prieš faktus ir metatonijos dėsniai turi nutilti!“). Tai žinojo jau ir K. Būga. Beje, ausį ir širdį rėžia gyvų dažnų tokių išimtinių kalbos faktų – nesusipažinus! – aklas atmetimas (ar tik kėsینimas atmesti). Su studentais – nesunku, bet ištikimi bendrinės kalbos vartotojai – pribloškiami.

Neužtenka J. Jablonskio 1922 m. teiginio, kad priesaga *-ingas* rodanti „paprastai daikto v i d a u s, išeinančią dažnai arba kartais aikštėn“ ypatybę (Piročkinas 2011–2012 22: 4). Per daug neapibrėžta – „paprastai, dažnai, kartais“ – griežtai atskirti *-ingas* nuo *-ėtas*, *-otas*, *-uotas*. Iš kur išeina *kūningas* (≠ *kūniškas*!), *stuomeningas*, *liemeningas*, *krūtingas*, *krūtinga*, *pe-tingas*, *šlauningas*, *blauzdingas*? Bet *pilvotas*! Kodėl *audringas*, *lietingas*, bet *saulėtas*, *vėjuotas*? LKG I 1965: § 966, p. 556–558 aiškina išsamiau ir gerokai kitaip. *Taktingas* verčia iš koto – plg. *etiškas*, *diskretiškas*, *ironiškas*, *melancholiškas*, *logiškas*...

Daug, bet tikrai ne be reikalo, sugaišus laikas iš šalikelių (su klystkeliais) grįžti į jablonskianos kelią. Čia arti ir esamas jo galas.

Seniai buvo žinoma, kad nemažai žymių Europos kalbininkų „nemaža yra naudojęsi ir dar tebesinaudoja žymesniais J. Jablonskio darbais“ (Skardžius 1950: 379). Dabar A. Piročkino plačiai eksplikuota ir papildyta straipsniu *Jonas Jablonskis žymių užsienio kalbininkų akiratyje* (*Mokslo Lietuva*, 2010: 19, 1, 12; 20 12, 15). Ten pat (*Mokslo Lietuva*, 2011: 3, 12) zanavykės Giedrės Čepaitienės ir Algirdo Malakausko straipsnyje *Kur iš tiesų gimė Jonas Jablonskis* nustatytas tikslus jo gimtinės pavadinimas.

1992 m. išleista J. Jablonskio svainio, sesers Marytės vyro, teisininko Motiejaus Čepo *Prisiminimų dalis – Apie žymų kalbininką Joną Jablonskį ir jo artimuosius bei gimines* (80 psl.). 2009 m. Lietuvos nacionalinis muziejus išleido Eglės Lukėnaitės–Griciuvienės sudarytą atsiminimų ir laiškų knygą su iliustracijomis *Konstancijos ir Jono Jablonskių šeima* (248 psl.). Lietuvių inteligentų šeimos aspektu parašyta Juozo Vytauto Uzdilos recenzija *Iš lentynų ir dėžučių – naujam gyvenimui* (*Mokslo Lietuva*, 2010 11 12). *Gimtas žodis* 2010 m. išleido sąvadą – *Atsiminimai apie Joną Jablonskį* (sudarė Giedrė Čepaitienė, Lionė Lapinskienė, 472 psl.), G. Čepaitienės ir apibūdinti – kaip J. Jablonskio paveikslas ryškūs išliekami ar, deja, blankesni, šešėliuoti bruožai; su iliustracijomis, t. p. Žodynėliu, autorių biogramomis, šaltinių bibliografija, nuotraukų aprašais ir vietovardžių rodyklėmis.

Įvairiose istorijose ir enciklopedijose Jonas Jablonskis apibūdinamas kaip „lietuvių kalbos normintojas ir mokslininkas“ (Sabaliauskas 1979: 193), kuris „pirmasis <...> ėmė reikalauti, kad bendrinės kalbos branduolį ir jos tolimesnio augimo pamatą sudarytų liaudies kalba“, „teoriškai įtvirtino <...> bendrinę kalbą“, „suformulavo bendrinės kalbos norminimo principus“ (Zinkevičius 1992: 146, 152, 153), „padarė didžiulę paslaugą ir lietuvių kalbos mokslui, ypač sintaksei“ (LKEnc 1999: 272; 2008: 234). Kuo toliau, tuo labiau pabrėžiamas jo sintaksės mokslas: „gana tiksliai moksliskai aprašyta liet. kalbos fonologinė ir gramatinė sandara, padėti sintaksės mokslo pagrindai“ (LTE IV 1978), „lietuvių kalbos mokslui ir praktikai labai reikšmingi ir sintaksės darbai“ (TLE II 1986), „turėjo didelę įtaką liet. kalbos praktikai ir mokslui, ypač sintaksei“ (VLE VIII 2005). Kol galiausiai lieka... beveik mažmožis – „savotiškai suldyti mažlietuvių kalbą ir suvalkiečių tarmę, jas abi suderinti“ (Zinkevičius 2013: 379).

1930 m. J. Balčikonis priskyrė J. Jablonskį prie „tautos didvyrių“ – jo nuopelnus pranašiskai palygino su nuopelnais „tokių žmonių kaip Vytautas Didysis“ (Balčikonis 1930: 169). 1999 m. Lietuvos radijo ir televizijos su-

rengtuose 100 įtakingiausių XX a. Lietuvos žmonių rinkimuose J. Jablonskiui teko 12-oji vieta. Tai rodo tam tikrą visuomenės supratimą, todėl nekorektiška labai kelti lyginant su K. Būgos 61-ąja (Piročkinas 2000 10: 2) – jį lengviau suprasti patiems mokslininkams. Beje, J. Jablonskis K. Būgos vertę labai suprato: „K. Būga buvo vienintelis mūsų kalbotyros specialistas. <...>. Su K. Būga mūsų kalbos mokslas nustoja pagrindinio savo šulio, didžiojo savo tyrėjo (ret. J. Jablonskio – J. K.). To šulio, <...>, nustoja ir visas lyginamasis indoeuropiečių kalbos mokslas, daug ką semias iš mūsų kalbos“ (JablR I 1932: 263). Lietuvos vardo paminėjimo 1000-mečiui sudarytame Lietuvos iškiliausių žmonių šimtuکه (Visuotinės lietuvių enciklopedijos Mokslinė redakcinė taryba ir konsultantai 300 sąrašą pateikė Mokslų akademijai, kuri papildė ir atrinko 100) chronologiškai yra ir Jonas Jablonskis – „kalbininkas, lietuvių bendrinės kalbos normintojas“, ir Kazimieras Būga – „lietuvių kalbotyros kūrėjas ir kalbos tyrinėtojas, vienas žymiausių baltistų“, ir Juozas Balčikonis – „kalbininkas, ištikimiausias Jono Jablonskio tradicijų tęsėjas, *Lietuvių kalbos žodyno* redaktorius“ (*100 iškiliausių Lietuvos žmonių*, 2009).

Išvados

Jablonskianos kelias susiklosto į 3 nelygios trukmės, didelės teminės tyrimų ir palikimo sklaidos įvairovės, kiekybės ir kokybės tarpsnius: I – raštų penkiatomis, pirmieji vertinimai ir apibendrinimai, po beveik tuščios pertraukos – raštų dvitomis (su gausiais konkrečių taisyčių aiškinimais ir vertinimais), gyvenimo ir darbų studija, keli apžvalginiai ir vertinamieji straipsniai (didžiausi darbininkai – J. Balčikonis ir J. Palionis) – i k i m o - n o g r a f i n i s ; II – A. Piročkino m o n o g r a f i n i s – skaičiuojant nuo prieigų 1970–1977–1978–1987 – ne be kitų autorių (dar ir J. Palionio) reikšmingo, bet retoko rodymosi daugiau įvairinant tematiką, kartais imantis sampratų ir vertinimų; III – p o m o n o g r a f i n i s , einantis į plotį, įvairovę, t. p. papildymus – ne be tiražavimosi, smulkinimosi ir reikšminimo(si), net priešinimo(si), bet be iš esmės naujų vertinimų ar rimtesnio užmojo iš esmės pervertinti (ir į teigiamesnę pusę). J. Palionis beveik visai atsitraukęs, A. Piročkinas veiklus ir produktyvus, aspektinių autorių gausėja, nauja (ar atnaujinta) monografija nesirodo, gal nė nebręsta. Politinė periodizacija nebūtų tikslinga, tačiau atodaira į ją parodytų rezultatų santykį su laisvės ir nelaisvės – politinės ir akademinės – sąlygomis ir galimybėmis. Paskutinio tarpsnio, kuris beveik sutampa su laisvėjimo metais ir laisvės dvide-

šimtmečiu, akademinės laisvės ir projekcinio finansavimo santykis kol kas lemia jablonskianos gausokų rezultatų mažoką reikšmingumą. Ne kiekviena publikacija (ir straipsnio autoriaus) čia minėta – dėl apsto ir tikslo – kad būtų geriau matyti, kas jau ir taip matyti, o tai, ko ima mirtinai trūkti ir kas – ne tik spragos, bet ir ydos – ima kreivinti J. Jablonskio vaizdą.

Kitas būtinas skirstymas, čia neeksplikuojamas, būtų teminis. J. Jablonskio kalbos mokslo ir mokslinių praktinių barų tyrimas ir ypač jų proporcinis vertinimas, tiksliau – dar nepakankamas net svarbiausių ištyrimas ir kartais net labai prieštaringas – ne be diletantizmo ir net nihilizmo vertinimas yra siektelėjęs už sveiko proto ir padorumo ribų: J. Jablonskis – ne mokslininkas... Visuomenei, priešingai, įteigta: tik kalbininkas (toks jis ir ten, kur vienas iš to šimto). Pusmoksaliai jį vaizduojasi tik kalbos taisytoją...

Viena iš šitokio vertinimų įvairiopo priežasčių yra ta, kad J. Jablonskio kalbininko darbai daugiausia tik klasifikuojami, retai hierarchizuojami, o jei į viršų iškeliama sintaksė, tai tikrai beveik niekada – bendrinės kalbos teorija. Hierarchija būtų visai tikra tik apėmus visą J. Jablonskį kaip integralią asmenybę ir savo meto tautos vyrą. Pačiam jam ta hierarchija, be abejo, buvo aiški kaip dieną ir tai – kiekvieną dieną. Tačiau jablonskianoje, jei kiek aiškėjanti, tai neišryškinta ir nepadaryta jos raktu. Ten link krypta vieno valstybininko iš kalbininko vertinimas: „jis ir vienas iš mūsų tautinio atgimimo vadovų, valstybės pamatų kūrėjų“. „Kalbos norminamąją veiklą Jablonskis laikė viena iš svarbiausių lietuvių valstybės kūrimo formų“ (Vidžiūnas 2000: 1, 2).

Čia kelio ruožas netrumpas, bet smagus, ir koja kyla.

2. JABLONSKIO KELRODŽIAI TAUTOS KRYŽKELĖSE

Ne nuo kalbos mokslo pradėjo J. Jablonskis, o nuo jos gyvasties gynimo ir palaikymo, nuo tėvynės meilės žadinimo. 1883 m. *Aušroje* rašė: „*Jauni lietuviai* grįždami iš moksloviečių vidutiniu ir augsztuju sugrįžta su tikrą savo giminės ir kalbos meilę, norint visą mokslą svetimoje kalboje ir svetimoje dvasėje ira gavę. Pagirtinas ira jų išsilaikimas ir neužszaldimas ira menkiausios dalies meilės tėvinės“ (JablR I 1932: 3). Kaip kūdikis džiūgavo atgavus raides ir laisvesnėmis sąlygomis kaip bitė kibo į tautos ir kalbos darbą *Vilniaus žiniose*: „turėsime visa metę lopyties skylėtus savo tautos stogus ira gaivinti jos dar nenudžiūvusias šakeles“ (JablR I 1932: 74). Platų

straipsnį *Apšvietimo reikalai* 1906 m. *Lietuvos ūkininke* baigia aiškia tautos gaire – „kad žmonės galėtų pagaliaus ne tiktai rankomis ir kojomis, bet ir galva dirbti. Darbas yra žmonių lobio versmė. Apšvietimas gi ir mokslas duoda ne tiktai lobį tautai, bet gyvatą ir laimę: tauta, kuri bijo apšvietimo, visuomet skursta, nyksta ir miršta“ (JablR I 1932: 122). Didžiojo Vilniaus suvažiavimo 10-metį didžiojo karo metais, kada „nežinom, kas lemta mums toliau sulaukti“ (JablR I 1932: 193) prisimena pirmiausia apgailėdamas to suvažiavimo žmonių aukas ir skaudų tautos kalbos dalyką: „Man, atsimenu, buvo tiesiog graudu matant, kad mano tautiečiai, ieškodami sau laimės, kalbėdami apie visokias lygybes, lyg stumte stumia savo brolius, norinčius su mumis vieną darbą dirbti, tik nebegalinčius lietuviškai su mumis susišnekėti“ (JablR I 1932:194).

Kad naują šimtmetį J. Jablonskis pasitiko *rašytojams ir skaitytojams vadovėliu* (lietuviškų mokyklų dar nebuvo!..) – rašomosios kalbos gramatika su savitu – originaliu jos kūrimo pamatu – *žmonių kalba*, tai buvo laimingas dviejų dalykų – Amerikos lietuvių sumanymo ir J. Jablonskio įvykdymo – sutapimas. Be abejo, J. Jablonskio darbas čia svarbiausias – lemiamas. O dažniausiai jis veikdavo vienas pats – ir kūrė, ir gaires žymėjo – ir sau, ir kalbai.

1892 m. *Varpe* K. Obelaičio slapyvardžiu būsimas rašomosios kalbos tėvas pavadinimu *Kalbos dalykai* paskelbė pirmą kalbos taisyminių ir jos ugdymo straipsnį. Paskui tuo pačiu pavadinimu jų buvo dešimtys iki *Laikraštinės kalbos dalykų* 1930 m., išėjusių *Kalboje* jau po autoriaus mirties. Tačiau 1915 m., kai griaudėjo pikti, nežinia ką Lietuvai lemsiantys karo dievai, atkampiname Vėliže parašė jau daug metų vykdomą savo kalbos *credo*. Pavadinio – *Kalbos dalykų vietoje* ir pasirašė R. J. (t. y. Rygiškių Jonas). Pirmiausia buvo išspausdinta *Vaire* – su paantrašte skliaustuose *Iš vieno kalbos vadovėlio*, paskui – 1916 m. – savo paties sudarytoje kalbos mokymosi skaitinių knygoje *Vargo mokyklai* – čia jau pavadinta *Kalba (Kelios palaidos mintys)*. Ji buvo daug kartų perleista. Po 60 m. 3 punktai šio straipsnio autoriaus pacituoti vaikų žurnaliuke *Žvaigždutė*, jie palydėti tokiais žodžiais: „Siaučiant Pirmojo pasaulinio karo audrai, gyvendamas toli nuo Lietuvos, jau beveik visiškai pasiligojęs, prislėgtas tėvynės ilgesio, J. Jablonskis sugiedojo įkvėptą himną gimtajai kalbai“ (Klimavičius 1975: 8). Remdamasis pirmąja paantrašte A. Piročkinas nesigilindamas pareiškė: „Tos mintys, matyt, ne originalios, bet verstos, kaip rodo paantraštė“ (Piročkinas 1978: 74). Bet J. Jablonskis, ką vertęs ar kuo rėmęsis, pasinaudojęs, sąžiningai nurodydavo originalą ar šaltinį. Ir atidžiai skaitykime J. Jablonskį: „Kad mūsų

tautos nebūtų dainų dainelių, pasakų, mįslių, patarlių, priežodžių surašytų, tuokart tenebūtų mūsų kalbos vadovėlio – šių dienų studentui, mokytojui, kunigui ir rašytojui“ (JablR IV 1935: 191). Juk čia aiškiai kalbama apie tą greitai būsimą *mūsų kalbos vadovėlį – kalbos skaitinių vadovėlį*, kur kalbos mokomasi gyvos – iš pavyzdinių tekstų, o ne iš gramatikos (nors ji J. Jablonskio 1901 m. irgi pavadinta *vadovėliu*, pagal didaktiką tikrai nėra vadovėlis). Laiške sūnui Konstantinui iš Voronežo 1915 m. spalio 16 d. (sen. stil.) J. Jablonskis teiraujasi: „Ar nėra Petrograde kokių vadovėlių lietuvių kalbai („Liet. pasakų“, „Vis. įnamių“, „Žiupsnelio“ etc.)?“ (JablL 1985: 144). Piročkinas pažymi, kad tuo metu J. Jablonskio kalbos straipsniuose „atsirado daugiau publicistinių elementų“ – jų pavyzdys kaip tik „straipsnelis „Kalbos dalykų vietoje“, sudarytas iš pluošto aforizmų“ (Piročkinas 1978: 74). Ir daug vėliau jam tai – tik „sentencijų rinkinėlis, įvardytas antrašte *Kalba*“ (Piročkinas 2010–2011 1: 11). Jo manyta, kad ta *Kalba* „Jablonskis vylėsi sužadinsiąs visuomenėje norą mokytis taisyklingos, liaudies kalbos dėsniais paremtos bendrinės kalbos“ (Piročkinas 1978: 75), bet nei sąsajos su minėta mokyklinių skaitinių knyga, nei autoriaus intencijos, žanro savitumo, laiko dvasios, deja, nemato.

Kazys Ulvydas irgi nedrįso į šitą J. Jablonskio „publikaciją“ pažvelgti kaip į jo paties – originalias, o ne verstines, nors pasirašydamas „imasi atsakomybę už joje išdėstytas mintis, <...>, tarsi laikydamas jas savomis“ (Ulvydas 1982: 4, dar 15). Nesupratęs ar nepaisydamas, ką jautė J. Jablonskis tautos kryžkelėje, jo širdies balso, rūpesčio, net žanro, stilistikos, žvelgia į tą tautos kalbos manifestą visai priešingai – šaltai, kaip į „kiekvieno tyrinėtojo“ „pažiūras į pasirenkamą tiriamąjį objektą, spėjimas problemas ir atskirus jų aspektus“, o tai lemią studijų metai – mokytojai ir literatūra (Ulvydas 1982: 3). Tiesa, K. Ulvydas skiria „bendrąsias pažiūras į kalbą“, „specialiuosius jo gyvenimo ir darbo tikslus, uždavinius“ ir „pačią pagrindinę darbų kryptį“, tačiau šį pažiūrų ir tikslų hierarchijos bandymą ir krypties – nors nepasakytos (į tautos kalbą!) – akcentą meta – čia pat ji paliekama betaute – abstrakti: „Taigi mus čia domina daugiausia J. Jablonskio pažiūros į kalbą kaip į didžiausią laimėjimą žmonijos istorijoje“ (Ulvydas 1982: 3). Bet nekorektiška J. Jablonskį apibūdinti kaip „kiekvieną tyrinėtoją“ – jis buvo pirmasis, kelio tiesėjas, jo užmojis, ryžtas, tikslas – ne iš studijų, o iš Jono Basanavičiaus *Aušros* ir iš savo žadinto Vinco Kudirkos *Varpo*. Pirmiausia – ne bendrinės kalbos, o gimtosios – tautos – kalbos gyvasties, jos savitumo – lietuviškumo, grynumo – puoselėtojas. Iš šito radosi moksliniai pamatai ir kertės, sienos. Ir tyrėjas, ir kūrėjas. Savo ke-

lyje turėjo ir daug trukdytojų – vieni buvo tik nesupratingi ar drąsūs neišmanėliai, kiti – net atžagarūs neigėjai, pikti niekintojai. Sumanių pagalbininkų buvo mažiau – svariai, argumentuotai, paremdavo, beje, kartais net paprašytas, mokslingasis K. Būga, bet daugumas iš tolo neprilygo išmanymu ir atkaklumu, vienas tik J. Balčikonis – bemaž.

1915 m. J. Jablonskis šviesuomenei ir 1916 m. mokyklai gražiai, įtaigiai, paprastai persakė gaires, kurias buvo paskelbęs jau 1901 m. gramatikoje. Jos *Prakalboje*, vos pasakęs, kas yra *gramatika*, tuoj imasi aiškinti ypatingą lietuvių kalbos pamatą:

Kalbos įstatymus ir ypatybes mokslas išveda iš žmonių kalbos: <...>. Kur <...> yra nemaža rašytojų, supratusių žmonių kalbos dvasių <...>, tą galima gramatikos tikslui ir tais raštais naudotis. <...>. Kitaip reikia elgtis tuo-tarpu sustatytojui lietuvių kalbos vadovėlio. Jisai turi visą savo mokslą remti ant žmonių kalbos įstatymų, nes mūsų rašytojai patys yra dažnai parėmę savo raštų kalbą <...> ant svetimų kalbų įstatymų. <...>. <...>. Ir žmonių kalbą suvartojant gramatikos tikslui, reikia būti atsargiam: <...>. <...>: iš svetimųjų kalbų įsibrovė mūsų kalbon ne tiktai daugybė svetimų žodžių, bet ir nemaža reiškinių, kurie teršte teršia mūsų žmonių kalbą. <...>. Tos šiukšlės reikia mokėti atskirti nuo grūdų, <...> (JablRR I 1957: 59–60).

Šitą pamatinę savo viso gyvenimo darbo ir kūrybos mintį – didžiausiąją gairę – J. Jablonskis glaustai yra išdėstęs dar anksčiau – 1890 m. K. Ob. slapyraidžiais *Varpe* paskelbtoje Mykolo Miežinio gramatikos recenzijoje:

Norint sustatyti kalbamokslį ir tokiu budu mokėti kitus kalbėti ir rašyti, reikia, žinoma, pačiam gerai suprasti taisykles išguldamos kitiems kalbos tiesiog nuo žmonių ir iš tų raštų, kuriuose darbštus vyrai surinko nemažai mūsų dainų, mūsų (minklių), priežodžių, patarlių ir pasakų. Iš kitų veikalų medegą gramatikai galima senti tiktai tuokart, jeigu jų rašytojai yra patys parėmę savo darbus ant žmonių kalbos (JablR IV 1935: 3).

1915 m. J. Jablonskis pradeda ne nuo *žmonių kalbos*, o nuo *žmogaus ir tautos*:

Kalba yra žmogaus gyvybės atspindulys.

Kalboje tauta pasisako, kas esanti, ko verta. Tautos kalboje yra išdėta visa jos prigimtis – istorija, būdo ypatybės, siela, dvasia (JablR IV 1935: 190).

Praleidę 12 pastraipėlių prieiname dvi norminamojo reikalo nuorodas:

Mišinys, nei šis nei tas, ir šis ir tas kalboje – netvarka, silpnybė, tamsybės galvoje.

Netvarka, silpnybė, tamsybės galvoje – mišinys, nei šis nei tas, ir šis ir tas kalboje (JablR IV 1935: 191).

Kaip 1890 ir 1901 – taip ir 1915 m. savo *credo* pabaigoje kartoja:

Norint savos kalbos išmokti ir eiti paskui – su savo plunksna – in žmones, reikia mokėti pirmiausia žmonių dainos, pasakos, priežodžiai suprasti ir jų kalbos turtais brangenybėmis stebėtis.

Šitam tikslui reikia skaityti dažnai ir didžiųjų rašytojų, rašytojų dailininkų darbai, tie jų darbai, kuriuose yra iškilusios tikrosios, didžiosios žmonių kalbos ypatybės (JablR IV 1935: 191).

J. Jablonskio šio viso teksto *Kalbos dalykų vietoje* autorystę aiškiai liudija minčių triguba tapatybė ir teksto dalinė tapatybė, taip pat savitoji dvasia (*mūsų tauta, tautos dvasia, tautos kalba, tautos dainos, tautos vaikai ir tautos motyna*) ir savitoji leksika (*kalboje išdėta prigimtis ir išmintis, į kalbą sudėjusi sielą, iškilusios ypatybės*), frazeologija (*širdį veria, eiti in žmones*), jo stiliui būdingos liaudiškos leksinės dvejybės (*turtai brangenybės, padargas inrankis, dainos dainelės*), pagaliau patyrusio didakto nuotaikingi įtaigūs kartojimai: *Mišinys, nei šis nei tas, ir šis ir tas kalboje – netvarka <...> galvoje. Netvarka <...> galvoje – mišinys <...> kalboje.*

Kaip čia du žymūs kalbininkai (su jais – visas būrys humanitarų) pateko į stereotipo spąstus. Jo vardas dilęs sudilęs – *Jablonskis – kalbos taisytojas / puoselėtojas / tėvas*. O darbų gairių neįžvelgė. Mikalojaus Daukšos svarbiąją *Prakalbą*, seniai išgarsintą *Varpo*, paskiausiai Jurgio Lebedžio, A. Piročkinas 1990 m. paskelbė atskiru leidiniu (Mikalojus Daukša, *Postilės prakalbos*, Vilnius: Mintis) su savo lydimuoju straipsniu (38–46). Iškelti J. Jablonskio *credo* precedento nebuvo... K. Ulvydas, paėmęs iš skaitinių knygos į 12 punktų išskaidytą tekstą, pridėjo ilgiausius – vietomis banalokus, pilkus, tarpais negrabiūs – komentarus – „savo pastabas bei šiokius tokius paaiškinimus“ (Ulvydas 1982: 4) – „iš tikrųjų“, „šitais žodžiais nusakytas“ (4), „čia iškelta“ (10), „taip nusakomas“, „iš tikrųjų“, „tą mintį patvirtina“ (11), „tai patvirtina“, „tuo, suprantama, šiandien niekas neabejoja“ (13), „čia dar kartą (tik kitais žodžiais) akcentuojamas“, „čia iškeliamas reikšmė“ (14), „mintis akcentuoja reikšmę“ (15). II punkte „taikliai ir gražiai nusakytas kalbos ir tautos santykis (4) komentatorių nuveda į lietuvių pagarbos buveinei išraišką – *namus*, net su jų prieveiksmių (K. Ulvydo studijos objektas!..) „darybos išgalėmis“ (9), bet ne į *kalbos namus* – tautą ir ne į *tautos namus* – valstybę...

Šitas J. Jablonskio *credo*, numeruotas punktais, pakeistu pavadinimu – *Jono Jablonskio mintys apie kalbą* paskelbtas knygoje *Konstancijos ir Jono*

Jablonskių šeima (229). Būtiną visuotiniausią, prieinamiausią jo paskleidimas parodant istorinį ir suteikiant aktualų reikšmingumą.

Seniai laikas aiškiai pasakyti, kad J. Jablonskis buvo ne šiaip savo laiko – atseit ribotas, to laiko suvaržytas, bet priešingai – *m o d e r n u s* tautos vyras, labai gerai supratęs išsivadavimo reikalą ir gerai pataikęs į savo amžiaus Vidurio – tada veikiau Rytų – Europos, anot Milano Kunderos, mažųjų tautų tėvynės, žygio koją. To tautų žygio būta plataus – visapusiško. Tautinis išsivadavimas – ne tik prarastos laisvės atsikojimas, bet ir nauji kūrybiniai tautiškumo akiračiai, tautos kūrybiškumo programos – modernizacijos.

Lygiai kaip J. Jablonskis (jis pirmiau!) – programiškai – 1908 m. *Vilniaus žiniose* Mikalojus Konstantinas Čiurlionis rašė: „lietuvių liaudies dailė <...> turi būti mūsų dailės pamatas, iš jos turi pakilti savotiškas lietuvių stilius, ji yra mūsų pasididžiavimas, nes tas gražumas, kurį turi savyj, yra grynas, savotiškas ir išimtinai lietuviškas“ (Čiurlionis 1960: 279–280). Po metų *Viltyje* – apie muziką, kuri yra žmogaus „svarbiausioji ir pirmutinė kalba“ (Čiurlionis 1960: 295), dar su širdgėla, bet jau ir su viltimi: „nėra dar jos, o tas, kas yra, tai tarytum apžavėtas turtas, ir norint juo naudoties, reikia žinoti burtų žodį, reikia būti pašauktam. Tas turtas guli mūsų dainose, <...>“ (Čiurlionis 1960: 286), tik Česlovo Sasnausko *Kur bėga Šešupė* ir *Jau slaviai sukilo* burtų žodis rastas: „išskyla aikštėn ta tikrai lietuviška styga – tokia keista, sena, nepagaunama gaida, kuri viešpatauja mūsų dainose, prieš amžius pagamintose“ (Čiurlionis 1960: 287). Bet kaip ir J. Jablonskio – kalbos, taip ir M. K. Čiurlionio, Č. Sasnausko – muzikos kelias buvo pririoglintas kvailiausių kliūčių: „Mūsų muzikaliniai vakarai ne tik su lietuviška muzika, bet apskritai su muzika nieko bendro neturi. Bet dar blogiau, kad Lietuvos kaimuose pradeda platinties vadinamosios *naujos dainos*, kurių žodžiai labai „poetiški“, bet gaida taip niekinga ir tarptautinė, kad biauru ir klausyti. <...>, by tik nauja, o senos dainos eina į kampą ir užmirštos nyksta, <...>. Ir taip tatau darosi *mūsų tautos prisikėlimo dienomis!*“ (Čiurlionis 1960: 288). 1910 m. Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės knygoje *Lietuvoje*, kur „bendraeuropinis modernizmo modelis, <...> atgręžtas į lietuvių tautosaką“ (Vytautas Kubilius – LLEnc 2001: 340), įdėtame M. K. Čiurlionio muzikologiniame straipsnyje *Apie muziką* jau kalbama ir apie rentinį: „Kiekvienos tautos muzika, plėtodamos ir augdama, nenustoja savo atskirų ypatybių, nes toliau gaicina ją kompozitoriai, kurie, būdami savo Tėvynės sūnūs, gauna iš savo tėvų drauge su krauju savo dainų meilę ir dažnai, patys nejausdami, mėgsta jų

būdą ir ypatybes“ (Čiurlionis 1960: 295), bet „lietuvių muzika dar tebilsis liaudies dainose ar užrašuose, kurie tuo tarpu teturi muziejaus vertę“ (Čiurlionis 1960: 297). Į profesionaliosios muzikos pamatą liaudies melosą jie dėjo lygiai kaip didysis norvegas Edvardas Hagerupas Griegas (1843–1907), „nac. kompozitorių m-los pradininkas“, ir įvairiapusiškas vengrų kompozitorius ir etnomuzikologijos profesorius Béla Bartókas (1881–1945), ir kūrybiškai gausiai naudojęs liaudies meliką, ir kūręs „liaudies muzikos (vengrų, rumunų, slavų, arabų ir kt.) transkripcijas“ (MuzEnc I 2000).

Tautos atgimimo poetas Maironis žvelgia panašiai – 1898 m. manifestiškai skelbia: „Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį / Iš kapų milžinų / Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį / Iš senųjų laikų! // Gal poezijos naują pasemčiau šaltinį, / Tik ne tą šiandieninį, / Kur ir rūbą, ir dvasią paskolintą gavo, / Oi ne savo, ne savo!“ (Maironis 1987: 53). Iš kur paskolintą ir kodėl? Dalį atsakymo davė pats Maironis – 1906 m. *Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje* neatsitiktinai „kaipo pavyzdį sudarkymo lietuviško liežuvio“ nurodė beveik šimtmetį – 1753–1851 m. juodai viešpatavusią Mykolo Olševskio *Bromą atvertą ing viečnastį*, kuri „milžiniškai prisidėjo prie sudarkymo gyvos tarp žmonių kalbos“ (Maironis 1992: 707). Kitą atsakymo dalį jau 1883 m. *Aušros* prakalboje davė J. Basanavičius – stovime prie tautos kapo duobės: „Lietuva pamaželiu nyksta, nes nyksta jos kalba!“ (Basanavičius 1970: 695). Toli dar iki spaudos atgavimo ir lietuviškų mokyklų: „Šiandien <...> iškalos (šuilės) su svetimomis mokslo kalbomis daugiausia lietuvių paverčia į svetimus ir atskiria vaikelius nuog jų gimdytojų“ (Basanavičius 1970: 696). Priprastas kalbos stereotipas – savaiminio veiksmo sakymas vietoj iš tikrųjų žmogaus (šiuo atveju – dviejų imperijų) daromo – užtemdo artimos pražūties pavojų. Iš tikrųjų ne *nyksta*, o *naikinama* – tai ne senatvės mirtis, o žudymas. Dalyje Lietuvos lietuvių kalba sunaikinta. 1885 m. *Aušroje* J. Jablonskis rašė: „Keliauk per Seinius, Rumbonę [–Rùmbonis] ir kitas vietas – pamatysi Lietuvius, pavirsiūmi jau sumozurėjusius <...>: kalciausi czion Gudai užgynę musu spaudą ir tūmi budu įveisę musu kraszte Lenku raszliavą, <...>“ (JablR I 1932: 5). Po 20 m. platų straipsnį *Tarp mirštančiųjų* baigia: „Lazūnai... miršta“ (JablR I 1932: 132). Net 1914 m. dar jautė reikalą aiškinti – ne bet kam, o K. Būgai: „Mūsų rašytojai yra skaitę iš mažų dienų tiktai svetimus raštus, nieko gražiai lietuviškai parašyta jie besimokydami negirdėjo, jų daug kas visiškai atpratę ir nuo savos kalbos ypatybių, nuo jos dvasios; jie beveik visi ir dabar gyvena miestuose, kur retai tegirdi gyvos savo

žmonių kalbos; visi jie ir dabar yra papratę rusiškai, lenkiškai ar vokiškai tegalvoti... <...>; reikia tik, kad rašytojai imtų rimtai žiūrėti į savo darbą – kad jie imtų tikrai naudotis, tarp ko kita, ir kalbininkų patyrimais, paimtais daugiausia iš tų pačių žmonių, į kuriuos leidžiami beveik visi mūsų raštai“ (JablR III 1934: 66).

Kodėl Maironiui rūpėjo *prikelti senelį*, jo *išgirsti žodelį* – sau *naują poezijos šaltinį*? Tai ne romantiški poetizavimai – iš abiejų pusių pažiūrėjęs beveik po 10 m. poemoje *Jaunoji Lietuva* realistiškiausiai liūdnei konstatavo: „Jei nori atrasti lietuvių šiandieną, / Ieškok, kur aprūkę šiaudiniai stogai! / <...>; Tačiau ir tenai, kas atėję į mantą [– pralobę], / Senelių tėvų jau kalbos nesupranta“ (Maironis 1988: 55). Tačiau – dar kartojau! – Maironis žiūri iš abiejų pusių ir tai pastebėta jau ir modernių lietuvių kultūros modernėjimo tyrinėtojų: „Maironiui Lietuvos istorija anaip tol nėra lietuvių sugedimo ir svetimų įtakų sąlygotos demoralizacijos istorija, lygiai kaip nėra ji jam prarastojo Aukso amžiaus reminiscencija. Praeitis Maironiui aiškiai subordinuota hic et nunc dimensijai. Ji tiesiog būtina dabarčiai ir atečiai (Donskis 1993: 71). Remdamasis ir Tomu Venclova, Leonidas Donskis, ir teigdamas, kad „Maironis iš tikro ne archaizavo, o, priešingai, modernizavo to meto Lietuvą“, Maironio modernumą mato kaip dar ir dabar neįsisąmonintą dalyką: „Paversti Maironį tikru klasiku, įkomponuoti jį į dinamiškos, tų pačių judesių ir apokaliptinių teorijų cikliškai nekartojančios kultūros kontekstą – tai neabejotinai būtų ilgai lauktas mūsų sąmonės ir kultūros emancipacijos bei brandos paliudijimas“ (Donskis 1993: 71).

Kelią, kuriuo poezijoje norėjo eiti Maironis, tiesėsi Liudas Gira su savo „liaudinės ir profesinės kūrybos vienovės koncepcija“ (R. Karmalavičius – LLEnc 2001), pirmieji talentingieji modernistai – Balys Sruoga, simbolistas, M. K. Čiurlionio paveiksluose matęs „iš gelmės einantį meno nacionalumą“, o liaudies dainose labiausiai ieškojęs „vidinio gyvenimo atšvaitų, moralinio ir poetinio grožio, nacionalinės pasaulėjautos bruožų“ (Samulionis 1986: 153), bet ne be gausių deminutyvų (*mes – kaip berželiai, jaunystė jaunystėlė, rymastėlis*,...), parašęs iki šiol reikšmingą didelę studiją *Dainų poetikos etiudai*, straipsnį *Jausmažodžiai ir vaizdažodžiai poezijoje*, net *Rašytojas ir gramatika*, sukūręs daug poetinių naujadarų; Putinas, modernizuodamasis neužmiršęs liaudies dainų lyrizmo, jau kopdamas į didingas simbolizmo viršūnes, persmelkia jas tyros širdies *Rūpintojėlio* eilutėmis: *Išėjiau, sau tariau, ant lygaus kelio: / Ant lygaus kelio tai valia valūžė, / Ant lygaus kelio šviesiąją naktų žę / Tai tik jaunam plačias*

dūmas dūmoti; rusų simbolistas lietuvis Jurgis Baltrušaitis savo lietuviškosios poezijos *Ašarų vainiką* pradeda *Lūšnos daina* – tai toks žmogaus žemiško gyvenimo simbolis – prasmuo!.. Galiausiai neoromantizmo grynuolis Jonas Aistis, kuriam *lietuvių tautos likimas – vienintelė gyvenimo mįslė*, kuris teisingai įspėjo, kad mūsų *kaulai vaitos nelaisvėje*, o paskui gailingai priekaištavo – *vienas kraujo lašas būt tave apgynęs*, dar jaunas stebėjosi kaimiečių posakių taikliu vaizdingumu. Kartu su Antanu Miškiniu, *marių žuvelėm* misdami, liaudies dainas prieblandose niūniuodami, ieškojo jose poezijos tautiškumo paslapčių – savos nepaskolintos dvasios. Tai J. Aistis esė *Lietuvės būdas* 1935 m., tarsi pritardamas V. Kudirkai, pasakė: „Tauta yra motinos rankose“, bet pasiremdamas Saliamono išmintimi – „nuo trijų dalykų žemė dreba, o ketvirto nepakelia“, pridėjo – „kai tarnaitė tampa ponija“: jos „kultūra toliau už marškinius, žinoma, nesiekia“ (Aistis 1991: 160, 161)... O jau savo amželio gale toli nuo tėvynės *Milfordo gatvių elegijų* skaudžiai išmintingame *Epiloge* rėžtelėjo: „Lietuvis galvos nesuka dviem dalykais: gimtąja kalba ir savo tautos istorija“, dalykiškai paaiškindamas: „Kalbininkus ir istorikus įskaitant. Kalbininkas esmi, kam man istorija! Istorikas esmi, kam man kalba!“ (Aistis 1991: 457).

Išvadėlė darosi pati: J. Jablonskis savo bare ir peržengdamas jį yra tarp jų, bet jo baras reikšmingiausias ir chronologiškai jis pirmas. Kad tai neįsisąmoninta visuomenės, tai tik kalbininkai kalti nesupratę (o jei kurie supratę – nepasakę, neaiškinę). Ir plačiausio profilio lyginamųjų bei tarpdalykinių kultūrologinių tyrinėjimų metras Vytautas Kavolis savo studijoje *Epochų signatūros* (1991), modernizacijų aspektu peržvelgęs lietuvių kultūrą nuo 1387 m., tepažymėjo tiek: „prarastajame šimtmetyje“ (1640–1750) „barbarėja lietuviškų knygų kalba“ (Kavolis 1994: 383), po jo saulėlydis – „nebėra Sirvydo pamokslai, bet Olševskio graudeniai“ (Kavolis 1994: 400), XIX a. tautos aktyvėjimas reiškiasi ir racionaliai – blaivybe, ir teatrališkai – kluono vaidinimais, V. Kudirka daro „liaudiškumo ir tautiškumo sintezę“, iš jos – demokratinę kultūrą (Kavolis 1994: 455). Bet bendrinės kalbos, net kalbos joje V. Kavolis nemato (bent nerodo), J. Jablonskis jam – tik V. Kudirkos kontekste (Kavolis 1994: 463–464). Iš esmės nieko kitaip ir studijoje *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai* (1986). Liberalizmo ideologijai svarbi individuali laisvė – ne tik ekonomikoje, bet ir poetinėje – daugiausia maištingoje!.. – kūryboje. O tautiškumas kultūroje?

3. KALBOS KELIAS – KAIP TAUTOS

Nuo J. Jablonskio *credo*, nuo 1916 m. po Lietuvą, Rusiją, Ameriką, Europą išsibarsčiusios lietuvių šviesuomenės lūkesčių ir ryžto atkurti Lietuvą šoktelkime į Vakarų Europą, jos kalbotyrą. Kaip tik tais pačiais 1916 m. po mirties išleistas didžiojo prancūzakalbio šveicaro Ferdinando de Saussure'o (1857–1913) *Bendrosios kalbotyros kursas (Cours de linguistique générale)*. 1876 m. pradėjęs studijuoti tuometiniame indoeuropiečių lyginamosios kalbotyros centre Leipcige, ten jau 1878 m. išleidęs vėliau genialiuoju vadintą *Memuarą – Senosios indoeuropiečių kalbų balsių sistemos tyrinėjimą*, stebėjosi, kad didiesiems vokiečių indoeuropeistams visai nerūpi pagrindinis dalykas – *kas yra kalba*. 1891 m. paskaitų metmenyse rašo, kaip tipišką minėdamas vieną pavardę ir Vienos universitetą, kad tokie kalbininkai žvalgosi po visas pasaulio kalbas, bet nė žingsnio nežengia, kad aiškintųsi, kas yra kalba (Холодович 1977: 664). Beje, teigiamai čia mini tris romanistus (tarp jų Hugo Schuchardta), germanistą Hermanną Paulį, rusistus Janą Baudouiną de Courtenay ir Nikolajų Kruševskį. 1906–1911 m. Ženevos universitete tris kartus F. de Saussure'as tokį kursą skaitė, o po mirties jo mokiniai pagal konspektus sudarę išleido. Tai – epochinis veikalas. Kalba F. de Saussure'ui yra ženklų sistema, ji turi savo istoriją, yra fizinis, fiziologinis ir psichologinis reiškiny, individualus ir socialinis – sudaro reikšmės ir skambesio vienovę, vientisybę; kalba yra sutartinė – kalbos ženklas nėra organiškai motyvuotas (priešingu atveju pasaulyje būtų viena ir nekintama kalba). Taigi kalba yra tam tikras kolektyvo narių (kalbančiųjų) susitarimas. Bet kas yra tas kolektyvas? Va šito, kad tai – tauta, *Bendrosios kalbotyros kurse* ir nėra. J. Jablonskio gairėse kalba pirmiausia yra žmogaus, tautos, paskui tautos dainų ir pan., tik paskui

Kalba yra žmonių minties padaras, bet ji yra ir padargas, inrankis žmogaus mintims reikšti (JablR IV 1935: 190).

Tiesa, F. de Saussure'as teigia, kad kalbų įvairovė sukurta laiko, o kalbų skirtumai pasireiškia erdvėje; kad kiekviena tauta jaučia turinti savo kalbą ir kiekviena laiko pranašesne savo (де Соссюр 1977: 233–235); yra posk. *Kalba ir rasė*, yra net *Etnizmas*, kur sakoma, kad kalbos bendrumas gali sukurti etninį socialinį (pavyzdžiui, romanų) bendrumą (де Соссюр 1977: 260). Bet tautinės kalbos sampratos – nė ženklo. Nors kitokios kalbos – nė nėra, net jei kuri paskui pasidaro ir tarptautinė ar pasaulinė, o šiaip kalba – tik abstrakcija. Kalba apie savanorišką arba priverstinį užkariautojų (pavyz-

džiui, romėnų) kalbos priėmimą (galų žemėje) – ateivių kalba užsikloja ant čiabuvių kalbų. Primena, kad dvi trys kalbos ir nesimaišydamos (bet ar be interferencijos?! – J. K.) gali koegzistuoti vienoje teritorijoje (pavyzdžiui, greta baskų kalbos – ispanų ir prancūzų). Mini Lietuvoje (Mažojoje 1880 m. pusmetį buvęs) greta lietuvių kalbos dėl unijos įsitvirtinusių lenkų ir dėl prijungimo prie Rusijos imperijos – rusų kalbą (де Соссюр 1977: 229–230). Rodos, progų – ir be teorinio nuoseklumo ir išsamumo – kalbėti apie tautines kalbas ir jų santykių procesus (ne tik rezultatus) gana. Bet... didžiosioms (gausiosioms, stipriosioms) tautoms – stambiu civilizaciniu masu – ir nuo amžių laisvų tautų kalbininkams (ir poetams) seniausiai nebeaktualu. Laisvasis šveicaras drąsiausiai beatodairiškai eina iki paskutiniausios ribos: „praktiniuose žmonių santykiuose protas praranda savo pozicijas“, todėl ir kalba prarandanti savo laisvę ir tapatybę – laikas leidžia ją veikiančioms jėgoms parodyti savo galią (де Соссюр 1977: 110–111) – kalbos srautas teka laike nenutrūkstamai (де Соссюр 1977: 173): „Nekintamų požymių, iš esmės, nebūna“ ir „evoliucija akla“ (де Соссюр 1977: 266 ir 268). Tai panašu į neįveikiamą entropiją. Kalboje *homo – insipiens?*.. F. de Saussure’as čia ne vienas toks: „Žmogus yra aikština ir mįslinga būtybė, o čia jis pagrindinis veikėjas“ (Hjelmslev 1995: 153). Baigiamoji F. de Saussure’o veikalo tezė (paskutinis sakiny): „*vienintelis tikras kalbotyros objektas yra kalba, kokia ji yra pati savaime ir sau*“ (де Соссюр 1977: 269).

Ši mintis visa konkretybe iškyla posk. *Bendrinė kalba ir vietinė tarmė*: „Palikta pati sau, kalba turi skaidymosi į tarmes padėtį, <...>; tokiomis sąlygomis ji pasmerkta skaidytis be galo“ (де Соссюр 1977: 231). Bendrinė kalba – kuriama, apdorota, kultivuojama kalba – būtina, kai tauta pasiekia reikiamą kultūros ir politinės integracijos lygį. Tai – aiškiausiai ne aklos, o tikslingos, sąmoningai siekiamos evoliucijos ir kūrybos rezultatas, juoba kad jį dažniausiai lydi ir sutvirtina raštas ir rašyba, lingvodidaktika ir kalbos kultūra. F. de Saussure’as mini čia ir politiką, Bažnyčią, dvarą (karaliaus), salonus, akademijas (де Соссюр 1977: 60). Ir daro reikšmingą išlygą: „Susiklosčiusi bendrinė kalba apskritai pasižymi pakankamu pastovumu ir linkusi likti tapati pati sau; jos priklausomybė nuo rašto užtikrina jai dar didesnę pastovumą“ (де Соссюр 1977: 173). Vadovėlinė dialektologijos teorija teigia: „tarmės atsiranda dėl nepaliaujamo kalbos kitimo, kuris nevienodas atskirose kalbos ploto vietose“ ir tas „procesas vadinamas kalbine diferenciacija“ (Zinkevičius 1978: 15). Laikas, deja, sendina kai kurias tiesas apie tarmių naudą, pvz.: „Kas nutraukia ryšius su tarme, tas netenka tvirto kalbos pamato, nes mūsų bendrinė kalba dar jauna ir pati

be tarmių negali lengvai verstis“ (Zinkevičius 1978: 130). Bet ką daro regioninio patriotizmo ir tarmių metų entuziazmo kurstomas ryšių nutraukimas su bendrine kalba ar bent jų silpnėjimas? To galimas vardas – kalbinė dezintegracija. Be to, daugybė veiksnių skatina ir pačios bendrinės kalbos segmentaciją. Globalizmo pagairėje juokinga gelbėtis tarmiškumais ir visokiomis archajiškomis ar moderniškoms dezintegracijomis. Telktis reikia: kalbos ateities ir saugumo garantas – bendrinė kalba.

Apie joki kitą bendrinės kalbos šaltinį F. de Saussure'as nekalba – tai tik tarmė, tiesiog pati tarmė, o ne kaip pamatas. Kai Lietuvoje beveik jau visai įsigalėjęs mitas apie sostinių tarmę kaip šaltinį (ar pamatą), o mokiniams pavedama lemti, kas jiems geriau – bendrinė kalba ar Vilniaus tartis (Vaičekauskienė 2013: 26), tai būtina pasakyti ir F. de Saussure'o nurodytą tarmės pasirinkimo motyvų įvairovę – kultūriškai labiausiai išsivysčiusios srities tarmė, politinės hegemonijos ir centrinės valdžios krašto tarmė, (valdovo) dvaro primesta kalba, taigi tik pastaruoju atveju – sostinės, o prancūzų – Il de Franso (ne Paryžiaus), italų – Toskanos (o ne Romos) (де Коккюр 1977: 231). Taigi reikės pripažinti – jau pagal F. de Saussure'ą – kad bendrinė lietuvių kalba – iš labiausiai išsivysčiusios (tada) srities Suvalkijos tarmės. Ir apie jokių pamato keitimus, lūžius, bendrinės kalbos variantiškumą jis nekalba, nes jų nėra.

Įsitvirtinus sosiūriškai kalbos kaip socialinio (sutartinio visuomenės) reiškinio sampratai ir ypač ta samprata grįstai sociolingvistikai (socialinei arba sociologinei kalbotyrai) kartu nejučiomis įsitvirtino ir supratimas, veikiau nuostata, kad pagrindinė kalbos funkcija yra komunikacinė, o ne pirminė, prigimtinė žymimoji – reprezentatyvioji. Universitetiniame (studijų) ir enciklopediniame lygmenyse įsigalėjo perkrypusi samprata: *kalba – bendravimo priemonė*. Tautų ir kalbų katilo šalyse ištautėjimas – asimiliacija pavadinama dar eufemistiškiau – kodo keitimas.

Lietuvių kalbininkas Simas Karaliūnas 1997 m. savo plačioje monografijoje *Kalba ir visuomenė (Psichsociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai)*, pagal paantraštę lyg ir skirtoje tai *priemonei*, ryžtingai atmeta dogmą ir labai argumentuotai grindžia nuostatą, kad kalbos funkcijos nesiriboja bendravimo (komunikacijos) sritimi ir įvardijamąja funkcija – virš jos ir pirma jos yra *etninė kalbos funkcija* – tapatinamoji, vienijamoji ir tautinio atribojimo, tautinės individualybės ir kalbos tautinio priklausymo funkcija (Karaliūnas 1997: 163, 164). Ir jau prieš 100 m. (1913 m.) tai pasakyta K. Būgos: „Visus lietuvius, tiek augštaičius, tiek žemaičius, viena tauta daro kalba“ (Būga 1913: 403). Beje, ir F. de Saussure'o kalbėta apie

kalbos kaip kalbančiųjų kolektyvo subūrimo iš skirtingų etnosų priemonę (де Соссюр 1977: 260), bet vienpusiškai ir probėgšmais – pirmiausia kalboje natūraliai glūdi etnosas arba tauta, galiausiai – ir tautos (etninės ar politinės) sutelkimas ir įvalstybinimas. Tik labai retais atvejais kalba – etnoso reiškęja ir bendravimo priemonė – skiriasi – yra dvi (airių tautės), bet pirmosios praradimas yra tautybės praradimo pavojus, pirmoji pakopa arba ir paskutinė – galas. Labai reti atvejai – iš keliakalbių etnosų susidedančios šveicarų ar belgų politinės tautos, ir antroji – nedarnioji. Ispanų (kastilų) etnosas ispanų politinėje tautoje patiria stiprias autonomijos pretenzijas iš katalonų (taikiai) ir baskų (ir teroristines). Pounijinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė tauta, kai virto lenkakalbe (tik liaudis išliko beveik lietuviakalbė), prarado valstybę. Žemaičių subetnosas (potautės) regioninis patriotizmas, daugiausia yra kalbinis, etninis, kultūrinis, bet kartais išnauojamas partinių vadukų...

LKEnc 1999 ir 2008 nei *kalbos*, nei *kalbos funkcijų*, net *lietuvių kalbos* nėra... Yra labai rimtas Adelės Valeckienės straipsnis *bendrinė kalba* – vienos pastraipos apibrėžtis ir 3,5 p. bendrinės lietuvių kalbos istorija. Bendrinių kalbų teorijos (ar teorijų), europinės ar bent kaimynų situacijos, pagrindo ir sąveikos su tarmėmis nesiimta. VLE III 2003 Vytauto Ambrazo glaustame *bendrinės kalbos* straipsnyje – graikų *koinė*, vokiečių ir rusų bendrinių kalbų susidarymo pagrindai, bet iki išsamumo ir aktualumo mums – toli, mūsų savitumas neišryškintas. A. Piročkinas nurodė tarminį serbų ir slovākų, knyginį (XVI a. pab.!) čekų bendrinės kalbos pamatą (Piročkinas 2010: 10), bet nuošaly paliko mums netolimų rusų labai savitą – dvilypį: „Rusų bendrinė kalba susidarė laipsniškai rusifikuojant ir derinant prie rusų tarmių senąją bažnytinę slavų kalbą, pagrįstą Makedonijos bulgarų šnektomis“ (V. Ambrazas – VLE III 2003). Reikėtų pridurti, kad ikinacionalinės epochos bendrinė rusų kalba (*литературный язык*) buvo tik knyginė, o nacijos bendrinė kalba augo ant šnekamosios – liaudies kalbos pamato (KPP 2003: 307). Leidžiant pirmąją akademinę bendrinės rusų kalbos žodyną nuo aukštuomenės (jos tada būta ir prancūzakalbės!) leksikos griežtai atskirta paprastos liaudies (*простонародье*) leksika ir taip susidarė prastašnekė (*просторечие*). Ir dabar bendrinė rusų kalba, nors jokia bajorkalbė, laikoma priešybe liaudies kalbai: teritorinėms ir socialinėms tarmėms ir prastašnekei – nekodifikuotai virštarminei (įvairių socialinių sluoksnių) ribotos tematikos šnekei (KPP 2003: 303–304). Kiek švelnesnis 1928 m. pareikštas Boriso Larino požiūris į prastašnekę – „žemoji“ bendrinė (*обшчуй*) šneka (KPP 2003: 517). Stumdamasi nuo užriebio į vidų – į bendrinės kal-

bos periferiją – darosi stilistiniu bendrinės kalbos sluoksniu – paprastu ir nevaržomu, priešingu apdorotam – aukštajam, knyginiam (KPP 2003: 518). Teiginys, kad bendrinė kalba nuolat pildosi ir naujinasi iš liaudies kalbos ir kad sąveika su ja yra bendrinės rusų kalbos tautinis savitumas (KPP 2003: 304), gana artimas (gal mūsų net nusišavintas kiek), tik mūsų – ne antrinė sąveika, o prigimtinis pamatas. Tačiau naujinimasis – seniai daugiau deklaracija (ir rusų!...), priešingai, abi pusės, nors nelygiai, ir gerokai susinasi – tuo tik panašios, šiaip atsiribojusios! F. de Saussure'o kalbėta apie aštrią bendrinės kalbos ir tarmių koliziją – kaip kultūros produkto atsiribojimą nuo natūros sferos (de Saussure 1977: 60).

F. de Saussure'o *Kurso Įvado* sk. *Kalbotyros objektas*, atlikus *kalbos–šnekos* dichotomiją, nustačius *kalbos* vietą *šnekoje*, 4 netrumpais punktais reziumuojamos pagrindinės kalbos ypatybės (де Цоккуп 1977: 52–53). Nei čia, nei toliau plėtodamas savo teoriją jokios glaustesnės kalbos apibrėžties nepateikia. Turiningas Axelio Holvoeto *kalbos* str. VLE IX 2006 pradedamas, nors neminint, nuo F. de Saussure'o (minimas pabaigoje, bet literatūra nenurodyta). Toliau pagal Karlą Bühlerį ir Romaną Jakobsoną nurodomos kalbos funkcijos. Tautinės funkcijos čia nėra, nors S. Karaliūno iškelta jau 1997 m.

Didysis danų kalbininkas glosematikas Louis Hjelmslevas (1899–1965) knygoje *Kalba. Įvadas* (daniškai 1963; prancūziškas vertimas 1966, lietuviškas 1995), irgi nekalbantis apie tautos kalbą ar kalbos tautą, o tik *kalbinę bendriją, kalbines bendruomenes* (Hjelmslev 1995: 52, 75), prie tautinės funkcijos, žinoma, ir negali prieti. O ir *funkcija* jam – „mokslinio aprašymo atskleidžiami objektų santykiai“ (Hjelmslev 1995: 8), *elementų funkcija* – tai, kas klasikinei kalbotyrai – fonetiniai dėsniai (Hjelmslev 1995: 103), taigi ir kalbą jis glaustai apibrėžia kaip „*struktūrą, kurioje visus kiekvienos kategorijos elementus sieja tarpusavio komutacijos santykiai*“ ir dar patikslina: „*kad struktūra, kurios turinio ir išraiškos planai yra susieti dvišalės pre-supozicijos santykiu, būtų pavadinta kalba, būtina, kad šiuo santykiu nebūtų susieta nė viena šių dviejų planų vienetų pora*“. (Hjelmslev 1995: 119, 122). Šitas stulbinamai vienpusiškas apibrėžtis gana greitai pats apibūdina kaip aspektines – „kalbos struktūros (ret. mano – J. K.) bendrajai teorijai sukurti reikalingas“ (Hjelmslev 1995: 123). Tai jau į šalį nuo šio straipsnio užmojo, bet išvalgusis autorius (L. H.) vėl netikėtai nuo šio teiginio pasuka į straipsniui aktualų dalyką: „struktūra remiasi savais dėsniais ir kita ne dėl tendencijų, būdingų kalbos bendruomenei, o dėl pačios sistemos kintančių *polinkių*“ (Hjelmslev 1995: 154). Dar svarbiau bendrinės kalbos

lūžių rengėjams išgirsti: „kalbos struktūra yra linkusi judėti tik tam tikromis kryptimis“ (Hjelmslev 1995: 154). Kitaip judėdama (ar judinama!) ji siekiasi į kitokį tipą.

Iš viso šito – labai daug įvairiaaspėkčių aiškumų. Pridėtina dar viena reikšminga F. de Saussure'o įžvalga: kalbotyroje objektas nelemia požiūrio taško, bet kaip tik šis sukuria objektą (де Соссюр 1977: 46). O iš tų mokslų, kurių objektas savaime aiškus, skamba perspėjimas – jei dalykas visiškai aiškus, vadinasi, jis prastai išnagrinėtas. Kalba nėra visiškai aiškus dalykas, nes nėra nei išnagrinėtas visapusiškai, nei vieną raktą turintis dalykas. Viena pusė – kalba tik kaip priemonė – pasidariusi aiškiai neteisinga ir kokčiai įkyri. Jau Tertulijonas žinojo: „Įvairios tautos įvairiai tą patį žmogų vadina. Viena siela – skirtingi žodžiai, viena dvasia – įvairūs garsai. Kiekviena tauta turi savo kalbą, <...>“ (Tertulianas 1988: 194). Tautų kalbų keliai įvairūs – yra panašių, daug skirtingų. Ir net L. Hjelmslevas apsisukęs nustebindamas pareiškia: „Viskas – nuo tautos charakterio iki asmenybės bruožų – priklauso kalbotyros sričiai“ (Hjelmslev 1995: 160). Ir mūsų senas europietis Algirdas Julius Greimas gali kai kuriuos dėl europinės tapatybės užtautčius pamokyti: „tėvynė – tai kalba, tai kultūra“ (Greimas 1991: 93).

Šitai nepabaigiama, bet baigti reikia. Ir tuo, kuo pradėta – Jonu Jablonskiu. Jo kelio tąsa yra, beveik niekada nebuvo nutrūkusi, kartais trukdyta, neigta. Sugalvotas ir naujas būdas – J. Jablonskį nutylėti. Štai iškalbinga greta – garbingosios sukakties proga platesnei visuomenei skirtas savaitraštis *Veidas* įdėjo, nors ne kalbininko (irgi simptomiška!), gana platų straipsnį (su 6 nuotraukomis), kuris baigiamas šitaip: „J. Jablonskio pamokos bei pavyzdys galėtų padėti mums ir šiais laikais, juk dėl globalizacijos lietuvių kalbai kyla daug naujų pavojų“ (Rudokas 2010: 55). Religijos, kultūros ir visuomenės gyvenimo žurnalui *Naujasis židinys–Aidai* J. Jablonskio vardas – ar *terra incognita*, ar nepasiekiamas Rubikonas, ar baubas, ar *aut nihil?*.. Alternatyviosios kalbotyros – Loretos Vaicekauskienės, daugiausia – ne kalbininkų (Algirdo Patacko, Guodos Azguridienės, Tomo Daugirdo, Nerijaus Šepečio) klampojimai arimais ir šunkeliais, su piktom patyčiom ir absurdiškais kvailinimais. Lietuvos jablonskiada jiems niekas, nes niekas jiems J. Jablonskis. Todėl pasigelbėsime čia dar neminētu jablonskininku, didžiausius savo darbus nudirbusiu Amerikoje, nors daktaratą apgynusiu Leipcege ir daug – ir istorinėje kalbotyroje, dialektologijoje, ir norminimo, rašybos baruose – nuveikusiu dar tėvynėje – Antanu Saliu (1902–1972).

1937 m. *Naujojoje Romuvoje* straipsnį *Kalba ir visuomenė* pradeda kaip tik jablonskiškai: „Kalbos sąvoka apibrėžiama labai įvairiai, žiūrint kuriuo pozitūriu į ją pažvelgsime. Daugis pasako: kalba žmogui yra reiškiamoji priemonė mintims, sąvokoms, norams reikšti. Tūlas dar pabrėžia: tik priemonė, daugiau niekas. Vadinasi, paradoksališkai kalbą galėtume dėti vienon grutėn kad ir su zenitine patranka. <...> Taip į dalyką žiūrint, tautines kalbas, žinoma, turėtų pakeisti tarptautinis žargonas <...>“ (Salys 1979: 3). Bet „tatai nėra pati jos esmė“ – „Kalba pati viena negyvena, nėra organizmas, bet tik jo funkcija“ – „visuomenės dvasios dėmuo“ (Salys 1979: 3). Kalbos ne tiek skiriasi fonetika, kiek „giliąja savo esme, susieta su tautos siela“, „kalba yra pagrindinis tautos sąvokos dėsnis“, „kalbos yra tautiškos <...> visu savo viduriniu mastomuoju turiniu“ (Salys 1979: 4). Po metų *Tautos Mokykloje* paskelbia išsamų str. *Gimtoji kalba ir mąstymas*. 1935 m. *Gimtojoje kalboje* str. *Mokykla ir kalbos jausmas* pradeda remdamasis J. Jablonskiu: „Kalboje tauta pasisako, kas esanti, ko verta“ ir tęsia: „kalba tautą daro“ (Salys 1979: 13). Kaip ir J. Jablonskis mato du skirtingus pasaulius: „Didžiųjų tautų žmonės, išaugdami visai savoje, vien tautinėje aplinkoje, ir kalboje svetimų intakų žymiai mažiau tegauna, negu tarp didžiųjų paskydusios mažosios tautos. Anų tautų bendrinės kalbos seniai nusistojusios, visa vartoseną yra daugiau inprastinė, norma tvirta ir kiekvienas kalbantysis ar rašantysis lengvai skiria savą nuo svetimą, taisyklingą nuo nevartotina“ (Salys 1979: 13). Ogi ir P. Skardžiui tikosi šitaip pasakyti (apie J. Jablonskį!): „O kadangi mūsų gimtoji kalba yra ne tik paprasta kasdieninė susižinojimo priemonė, bet ir mūsų tautinės sąmonės bei kultūringumo išraiška, tai jis <...> ir ėmėsi mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros darbo, <...>“ (Skardžius 1940: 303–304).

Niekada šia tema nebus viskas, bet šiuokart gana.

BENDROSIOS IŠVADOS

Joną Jablonskį pirmiausia reikia matyti (ir rodyti visuomenei!) kaip vientisą integralią asmenybę ir savo meto – tautų pavasario, savo vietos – mažųjų tautų tėvynės Rytų Europos, savo tautos modernų vyrą, jo gausią veiklą ne plokščiai klasifikuoti, o hierarchizuoti ir išryškinti jo gyvenimo kelrodžius, veiklos gaires. J. Jablonskio kelyje svarbiausia – pagrindas, t. y. kalbos ir tautos gyvastis, tautos švietimas, nepriklausomybė, tada – kalbos

kelrodžiai, t. y. bendrinės kalbos gairė – tautinis pamatas (*žmonių kalba*), pagrįstas žodyno ir sintaksės grynumo principas, įgyvendintas gausia sėkminga (apie 600 žodžių) naujadara ir grynų autentiškiausių duomenų sintaksės aprašu. Gramatikos metmenys išlaikė šimtmečio bandymą. Kai kurių konkrečių dalykų – gramatikos ir darybos – vertinimai be reikiamo išsamaus ištirimo, per daug kliautasi griežtu ištisiniu sistemiškumu, kaip rodo dabartiniai šaltiniai (LKŽ ir kt.), nepaliudijamu kalbos duomenų. Ilga, nuolatinė, atkakli gausių taisyčių praktika (*Kalbos dalykai* ir pan.) daugiausia teisinga, kartais paties pasitaisoma, retai nepagrįsta, bet ne visada atsisakoma. Galėjusi ir turėjusi būti vaisingesnė, ypač laisvos spaudos, labiausiai universitetiniais ir gimnaziniais nepriklausomybės dešimtmečiais, neretai, ypač laikraščių, net kai kurių rašytojų, sutinkama nedėmesingai, net piktai priešiška, beje, ir dabar. Ir jo pasitaikę nepagrįstumai, ir akli pritarimai jiems, ir nepagrįsti jo atmetimai reikalauja išsamiausių konkrečių tyrinėjimų, pagrįsčiausių išvadų. Įsikaltų dalykų bukos kartotės atstumia ir nuo J. Jablonskio, ir nuo kalbos. Ne kiekviena jo pėda reikia akiai sekti – pirmiausia gairių reikia žiūrėti. Dar prie gyvos galvos prasidėjusios jablonskianos kelias žymėtas ir jo raštų (straipsnių) 5-tomiu, ir 2-tomiu su gramatikomis, ir 2-tome monografija, studijomis, gausiais straipsniais, bet ir gausoka, deja, daugiausia įkyria, tuščia, net nihilistine polemika. J. Jablonskis geriau ištirinėtas, aprašytas negu visai suprastas ir reikiamai priimtas. Didžiausias nesupratimas – tai ir teorinis nesusipratimas! – kėsinimasis mūsų savitą tautos ir kalbos kelią tempti ant Vakarų didžiųjų kalbų kurpalio.

ŠALTINIAI

- DŽ₁ 1954 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DŽ₂ 1972 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis.
- DŽ₃ 1993 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- DŽ₄ 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKV 1950 – *Lietuvių kalbos vadovas*. Sudarė Pr. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis. Lietuvių tremtinių bendruomenė. – *Antroji dalis* [žodynas].
- LKŽ I₁ 1941 – *Lietuvių kalbos žodynas* 1. I leid. Red. J. Balčikonis, Vilnius.
- LKŽ I₂ 1968 – *Lietuvių kalbos žodynas* 1. II leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis.

- LKŽ II₂ 1969 – *Lietuvių kalbos žodynas* 2. II leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis.
- LKŽ IV 1957 – *Lietuvių kalbos žodynas* 4. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- LKŽ V 1959 – *Lietuvių kalbos žodynas* 5. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- LKŽ IX 1973 – *Lietuvių kalbos žodynas* 9. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis.
- LKŽ X 1976 – *Lietuvių kalbos žodynas* 10. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mokslo.
- LKŽ XII 1981 – *Lietuvių kalbos žodynas* 12. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo.
- LKŽ XIII 1984 – *Lietuvių kalbos žodynas* 13. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo.
- TŽŽ 1936 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarė K. Boruta, Pr. Čepėnas, A. Sirutytė-Čepėnienė, Kaunas: Sakalas.

LITERATŪRA

- Aistis J. 1991: *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga.
- Ambrazas S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Balčikonis J. 1919–1920: Jablonskis ir mūsų šių dienų kalba. – *Rinktiniai raštai* 2, 1982, Vilnius: Mokslo, 155–158.
- Balčikonis J. 1930: Jablonskio nuopelnai. – *Rinktiniai raštai* 2, 1982, Vilnius: Mokslo, 166–168.
- Balčikonis J. 1931: Kuo mums brangus Jablonskis. – *Rinktiniai raštai* 2, 1982, Vilnius: Mokslo, 169–172.
- Balčikonis J. 1932a: Prakalba. – *Jablonskio raštai* 1, Kaunas: Švietimo ministerija, VII–X.
- Balčikonis J. 1932b: Trumpas gyvenimo aprašymas. – *Jablonskio raštai* 1, Kaunas: Švietimo ministerija, XI–XXVIII.
- Basanavičius J. 1970: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga.
- Būga K. 1913: Kalbų mokslas bei mūsų senovė. – *Rinktiniai raštai* 1, 1958, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 401–418.
- Būga K. 1922: Kalba ir senovė. – *Rinktiniai raštai* 2, 1959, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 7–328.
- Čiurlionis M. K. 1960: *Apie muziką ir dailę*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Donskis L. 1993: Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmų kontekste. – *Kultūros barai* 1, 68–71.

- Girdenis A., Piročkinas A. 1977; 1978: Jonas Jablonskis – dialektologas. – *Kalbotyra* 28(1), 29–39; 29(1), 19–28.
- Greimas A. J. 1991: *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga.
- Hjelsmlev L. 1995: *Kalba. Įvadas*, Vilnius: Baltos lankos.
- JablL 1985: *Jono Jablonskio laiškai*, Vilnius: Mokslas.
- JablR I 1932: *Jablonskio raštai* 1. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerija.
- JablR III 1934: *Jablonskio raštai* 3. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerija.
- JablR IV 1935: *Jablonskio raštai* 4. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerija.
- JablRR I 1957: Jablonskis J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- J. P. 1930: Darbu pagerbkime didįjį kalbininką! – *Kalba* I 2, 64–65.
- Jonikas P. 1930: Jablonskio kalbos tyrimo charakteristikos bruožas. – *Kalba* I 2, 63–64.
- Jonikas P. 1940: Į Jablonskį atsigręžus. – *Gimtoji kalba* 2, 17–19.
- Jonikas P. 1979: Antano Salio gyvenimo ir mokslinės veiklos pagrindiniai bruožai. – Salys A. *Raštai* 1, *Bendrinė kalba*, Roma, XIII–XX.
- Kalbotyra* 1962, V tomas.
- Karaliūnas S. 1997: *Kalba ir visuomenė (Psichosociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kavolis V. 1994: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.
- Klimavičius J. 1975: Visą gyvenimą. – *Žvaigždutė* 3.
- Klimavičius J. 1983: *Kelionės aplink stalą. – Mintis ir ženklas*, Vilnius: Mokslas, 9–50.
- Klimavičius J. 2008: *Draugiškas, draugingas, draugus. – Kalbos kultūra* 81, 133–140.
- LKG I 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis.
- LKEnc 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKEnc 2008: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LLEnc 2001: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LTE IV 1978: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 4, Vilnius: Mokslas.
- Maironis 1987: *Raštai* 1, Vilnius: Vaga.
- Maironis 1988: *Raštai* 2, *Poemos*, Vilnius: Vaga.
- Maironis 1992: *Raštai* 3, kn. 2, Vilnius: Vaga.
- MuzEnc I 2000: *Muzikos enciklopedija* 1, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

- Palionis J. 1957: J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai. – Jablonskis J. *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 7–56.
- Palionis J. 1959: J. Jablonskio kalbiniai taisymai. – Jablonskis J. *Rinktiniai raštai* 2, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 5–34.
- Palionis J. 2001: Jonas Jablonskis ir dabartinė bendrinė kalba. – *Kalbos kultūra* 74, 3–8.
- Piročkinas A. 1970: J. Jablonskio kalbos norminimo pagrindai ir principai. – *Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis* 5(18), 5–15.
- Piročkinas A. 1978: *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*, Vilnius: Mokslas.
- Piročkinas A. 2000: Jonas Jablonskis – naujų žodžių kūrėjas. – *Gimtas žodis* 10, 2–6; 11, 14–16; 12, 7–12.
- Piročkinas A. 2010: Dėl kurių ne kurių samprotavimų apie Jono Jablonskio kalbinę veiklą. – *Mokslo Lietuva* 17 1, 10–11.
- Piročkinas A. 2010–2011: Erškėčiuotu keliu lydėjo kalbą į lietuvių mokyklą. – *Mokslo Lietuva* 2010 22, 6–7; 2011 1, 10–11; 2, 10–11.
- Piročkinas A. 2011–2012: Apie Joną Jablonskį kalbėti niekada ne vėlu. – *Mokslo Lietuva* 2011 22 4; 2012 1, 4; 31, 4.
- Rudokas J. 2010: Lietuvių rašomosios kalbos tėvas. – *Veidas* 52, 54–55.
- Sabaliauskas A. 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.
- Salys A. 1979: *Raštai* 1. *Bendrinė kalba*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Samulionis A. 1986: *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga.
- SinŽ 1980: Lyberis A. *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Skardžius P. 1926: Bendri pastebėjimai. – Kalbos mažmenos. – *Rinktiniai raštai* 3, 1998, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 25–31.
- Skardžius P. 1927: Priesaga -auninkas. Kalbos mažmenos. – *Rinktiniai raštai* 3, 1998, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 46–49.
- Skardžius P. 1928: Del prof. J. Jablonskio „neklaidingumo“. – *Rinktiniai raštai* 5, 1999, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 578–579.
- Skardžius P. 1931: J. Jablonskis. – *Rinktiniai raštai* 4, 1998, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 323–331.
- Skardžius P. 1937: J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba. – *Rinktiniai raštai* 2, 1997, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 245–267.
- Skardžius P. 1940: Jonas Jablonskis. – *Rinktiniai raštai* 2, 1997, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 301–306.
- Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.

- Skardžius P. 1950: J. Jablonskis kalbininkas. – *Rinktiniai raštai* 2, 1997, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 368–380.
- Skardžius P. 1973: J. Jablonskio taisymai. – *Rinktiniai raštai* 2, 1997, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 546–562.
- Tertulianas 1988: Apie sielos liudijimą. – *Katalikų kalendorius žinynas*, Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 190–194.
- TLE II 1986: *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 2, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Ulvydas K. 1961: J. Jablonskis – lietuvių literatūrinės kalbos ugdytojas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 5–18.
- Ulvydas K. 1982: Dėl J. Jablonskio požiūrių į kalbą. – *Kalbos kultūra* 42, 3–16.
- Vaicekauskienė L. 2013. – *Gimtoji kalba* 8, 24–28.
- Vidžiūnas A. 2000: Jonas Jablonskis – visuomenės žmogus. – *Gimtoji kalba* 12, 1–3.
- VLE III 2003: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VLE VIII 2005: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VLE IX 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 9, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius Z. 1978: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija* 5. *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Z. 2013: *Lietuva. Praeities didybė ir sunykimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- KPP 2003: *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник*, Москва: Наука.
- Соссюр де Ф. 1977: *Труды по языкознанию*, Москва: Прогресс.
- Холодович А. А. 1977: Фердинанд де Соссюр. – Соссюр де Ф. *Труды по языкознанию*, Москва: Прогресс, 650–671.

Gauta 2013 11 04
Priimta 2013 12 20

JONAS JABLONSKIS AND THE LANGUAGE OF THE NATION

Summary

Jonas Jablonskis should first be seen as a solid integral personality and a modern man of his time, known as the Spring of Nations, his place, Eastern Europe, known as the homeland of the small nations, and his nation. Instead of being classified flatwise, his abundant activities should be organised in a hierarchical order by highlighting the landmarks of his life and the milestones of his activities. The road of Jablonskis primarily relied on the very foundations, i.e. the existence of the language and the nation, national education, independence, followed by the landmarks of language, i.e. the standard language as the national foundation (*people's language*), a well-founded principle of dictionary and syntax purity implemented by the fruitful formation of new words and the description of syntax based on pure authentic data. An outline of grammar withstood the trials of the century. The evaluations of certain specific aspects – grammar and word-formation – are lacking a thorough study; a simple and strict systemization which is not testified by language data, as contemporary sources show (*Dictionary of Lithuanian*, etc.), was unduly relied upon. A long, continuous and persistent practice of numerous corrections (*Gimtoji kalba – Language Matters*, etc.) is to the most part correct; self-corrections are occasional; in some cases, they are ill-founded but not always refused. Though it could and should have been more fruitful, in particular in the free press, mostly during the decades of independence of universities and gymnasiums, it was often approached without due attention, even with bitter hostility, in particular by the press and even by certain writers, which, by the way, is still apparent today. Occasional invalidities and their blind acceptance as well as unreasonable rejections require the most thorough targeted studies and the most valid conclusions. Blunt repetitions of long-established matters push away from both Jablonskis and the language. Not every step he had taken should be blindly followed – landmarks should first be observed. The road of the *jablonskiana* which had begun during his lifetime was marked by 5 volumes of his writings (articles), 2 volumes of grammars as well as a 2-volume monograph, studies, numerous articles and rather rich, though mostly insistent, empty, even nihilistic, polemic. Jablonskis has been better studied and described than fully understood and duly acknowledged. The greatest theoretical misunderstanding is the attempt to address our peculiar road of the nation and the language according the pattern of the great Western languages.

KEYWORDS: Jablonskis, *jablonskiana*, language, nation, language of the nation, national function of the language.

JONAS KLIMAVIČIUS

Erfurto g. 56-14, LT-10308 Vilnius